

МАПА ПУТА ЗА ЦИРКУЛАРНУ ЕКОНОМИЈУ ЗА ОПШТИНУ ТУТИН

АНАЛИЗА СТАЊА И МАПА ПУТА

САДРЖАЈ:

Сажетак	3
Увод	4
1. Општи подаци о општини Тутин	5
1.1. Основне карактеристике	5
1.2. Саобраћај и инфраструктура	6
1.3. Водопривреда.....	7
1.4. Пошумљеност и заштићена подручја	7
1.5. Привреда.....	8
1.6. Запосленост и зараде.....	9
2. Визија развоја циркуларне економије	11
3. Анализа постојећег стања	11
3.1. Јавне услуге.....	13
3.1.1. Управљање водама	13
3.1.2. Управљање отпадом и одржавање чистоће	15
3.1.3. Јавни превоз (Мобилност).....	16
3.1.4. Расвета – систем јавног осветљења	17
3.1.5. Пијаце.....	17
3.1.6. Јавне зелене површине	18
3.2. Енергетика и енергетска инфраструктура (обновљиви извори енергије и енергетска ефикасност).....	18
3.3. Добро управљање и зелене јавне набавке	20
3.4. Модерна и иновативна привреда и предузетништво.....	21
Пољопривреда.....	22
Прерада дрвета	23
Туризам	23
3.5. Капацитет за транзицију ка циркуларној економији	24
3.5.1. Капацитет запослених у јединици локалне самоуправе	24
3.5.2. Капацитет заинтересованих страна	26
3.5.3. Капацитет организација цивилног друштва.....	27
3.5.4. Културолошка спремност и мотивација грађана за прелазак на циркуларну економију.....	29
3.6. Економски развој.....	29
Предузетништво, сектор малих и средњих предузећа	31
4. Кључни изазови и Резултати анализе стања и закључци	31
5. Циљеви транзиције ка циркуларној економији	32
6. Институционална подршка за развој ЦЕ	33
7. Приоритетне области развоја циркуларности за ЈЛС.....	33
7.1. Приоритетне активности за развој циркуларне економије.....	35
7.2. Препоруке приоритетних области за развој ЦЕ.....	42
8. Праћење напретка у имплементацији мапе пута (мониторинг).....	43
Извештавање о напретку у развоју ЦЕ	43
9. документација	44

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА И АКРОНИМА

БДП	Бруто домаћи производ
ЗеЈН	Зелене јавне набавке
ГХГ	Енгл. Greenhouse Gases (емисије са ефектом стаклене баште)
ЈЛС	Јединица локалне самоуправе
ЈП	Јавна предузећа
ОИЕ	Обновљиви извори енергије
ОЦД	Организације цивилног друштва
СИЦА	Стратешка иновативна циркуларна агенда
СМАРТ	Енгл. SMART – Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound (Специфични, Мерљиви, Оствариви, Релевантни и Временски ограничени циљеви)
ЦЕ	Циркуларна економија
ЦЦРИ	Енгл. Circular Cities and Regions (циркуларни градови/ општине и региони)
УН	Уједињене нације
УНДП	Програм за развој Уједињених нација
РС	Република Србија
МФ	Министарство финансија
МЗ	Министарство здравља
МЗЖС	Министарство заштите животне средине
МЈУ	Министарство за јавна улагања
МСП	Мала и средња предузећа
ММСПП	Микро, мала и средња предузећа и предузетници
НАЈУ	Национална академија за јавну управу
НАЛЕД	Национална алијанса за локални економски развој
НИО	Научно-истраживачке организације
ОЈН	Одељење за јавне набавке општине Тутин
ОПРСТ	Одбор за пољопривреду и развој села општине Тутин
ОПФТ	Одељење за привреду и финансије општине Тутин
РСТ	Радио станице Тутин

САЖЕТАК

Циркуларна економија је модел привреде који штеди и обнавља природне ресурсе и енергију, продужава коришћење материјала и производа, и смањује отпад. У Србији, постоје иницијативе и документи који се баве транзицијом ка циркуларној економији. Влада Републике Србије је усвојила Програм развоја циркуларне економије у Србији до 2024. године који дефинише области управљања отпадом, водама, обновљивим изворима енергије и енергетском ефикасношћу. Овај комплексан документ има за циљ да подржи транзицију ка циркуларној економији у наредним годинама. Овај концепт укључује предузећа, потрошаче, грађане и представнике невладиних организација. Сви заједно доприносе стварању одрживог система управљања ресурсима и смањењу отпада.

Циљ Мапе пута је да подстакне примену циркуларних пословних модела, мотивише индустрију за креирање нових радних места и унапреди пословање кроз иновативна одржива решења за тржишта.

Општина Тутин припада групи јединица локалних самоуправа (ЈЛС) са веома ниским степеном развијености (IV група) коју чини мали број ЈЛС на територији Републике Србије (46) што подразумева степен развијености мањи од 60% републичког просека. Најзначајније привредне гране које представљају и стратешку основу развоја општине јесу: пољопривреда, прехранбена производња, прерада дрвета, грађевинарство и услужне делатности – трговина и туризам. Без обзира на ниски степен развијености, општина има шансу да у даљем развоју у партнерству са Владом Србије, приватним сектором, академским установама, креативним индустријама и организацијама цивилног друштва, приступи промени линеарног приступа производњи и потрошњи (узми-направи-баци) у правцу циркуларне економије.

Узимајући у обзир спроведену анализу стања у кључним областима и карактеристике и потенцијал општине Тутин у природним ресурсима, простору и до сада изграђеној инфраструктури закључује се да постоји могућност за друштвени и економски развој уз примену модела циркуларне економије. У том смислу намећу се приоритетне области, и то:

- Дрвно-прерађивачка индустрија – кроз развој и унапређење постојећих привредних субјеката и увођење нових привредника уз неопходно очување шумских засада, формирање нових и контролу сече, адекватно управљање отпадом у производним процесима;
- Пољопривредана производња - основ будућег привредног развоја – првенствено сточарство, ратарство, обзиром на добар основ сировина за квалитетну прехранбену производњу, мањег обима и органску производњу;
- Туризам – Пештерска висораван и очувани природни предели, природни, климатски услови за рекреацију у чистој средини – очување традиционалних заната, ловни туризам и здрава храна.
- Обновљиви извори енергије: минихидроелектране, сунчева енергија, енергија ветра, биомаса.

Примена принципа циркуларности у општини Тутин захтева едукацију и јачање капацитета свих актера на нивоу општине: општинске управе и јавних служби, приватног сектора, укључивање академских установа и организација цивилног друштва и грађана.

УВОД

Пројекат „БЕСТ“ који се финансира из средстава ЕУ, а који спроводи НАЛЕД са партнерима чији је циљ унапређење инфраструктуре за прикупљање отпада и примарну селекцију у Новом Пазару, Тутину, Мојковцу, Бијелом Пољу и Колашину. Пројекат је поред примарног унапређења система управљања отпадом врло директно намењен унапређењу капацитета локалних самоуправа да управљају отпадом и повећају разврставање отпада (примарна селекција) и подигну свест о значају циркуларне економије.

Србија и Црна Гора су се у процесу приступања Европској унији обавезале да ће ускладити национално законодавство са регулативом Европске уније и испунити захтеве поглавља 27 које се односи на заштиту животне средине. Почетком прошле године у Србији је усвојен Програм управљања отпадом 2022-2031 чији је главни циљ да систем управљања отпадом крене да се одвија у складу са ЕУ прописима, а кључну улогу у њему имају локалне самоуправе. До краја 2029. у Србији треба да се успостави одвојено прикупљање папира, метала, стакла и текстила, повећа стопа рециклаже и очисте дивље депоније.

Пројекат „БЕСТ“ се, уз подршку Европске уније, спроводи у партнерству са Центром за екотоксиколошка испитивања, општином Мојковац и ЈКП „Градска чистоћа“ Нови Пазар, а на унапређењу система радиће се и у општинама Колашин, Бијело Поље и Тутин. Све локалне самоуправе добиће стручну подршку у развијању планова управљања отпадом које су у обавези да имају, [мапа пута за циркуларну економију](#) и акционих мера за јавно-комунална предузећа. Фокус ће бити и на кампањама подизања свести међу грађанима о правилном раздвајању отпада у домаћинствима.

Пројектне активности су подељене у неколико група које су усмерене на ефикасније управљање отпадом, размену искуства и изградњу капацитета јавних комуналних предузећа и општина за увођење прикупљања и сепарације отпада, организовање радионица и тренинга, опремање општина за примарну селекцију, сакупљање и рециклажу отпада и подизање свести грађана и организација цивилног друштва.

Документ МАПА ПУТА ЗА ЦИРКУЛАРНУ ЕКОНОМИЈУ ЗА ОПШТИНУ ТУТИН, припремљена је у оквиру пројекта „БЕСТ“ за период 2025- 2030. година.

Израђен је у складу са Програмом развоја циркуларне економије у Републици Србији за период 2022–2024 ("Службени гласник РС", број 137/2022.) и Акционим планом за период 2022–2024, где је локална мапа пута препозната као свеобухватни документ који на основу сагледавања реалног стања и специфичности локалне заједнице представља путоказ за транзицију на модел циркуларне економије, коме су подједнако у фокусу **економски развој, очување ресурса, заштита животне средине и здравље људи.**

1. ОПШТИ ПОДАЦИ О ОПШТИНИ ТУТИН

1.1. Основне карактеристике

Територија општине Тутин простире се у југозападном делу Србије, у јужном делу Рашког округа, на граници са Црном Гором. Са просечном надморском висином од 1.000 m, спада међу највише општине у Србији; горња граница насељености је 1.300 m надморске висине. На целом подручју доминантна је планинска клима (са дугим и снежним зимама и краћим и свежим летима) осим долине Ибра и Видрењака у којима клима има карактеристике субпланинског типа.

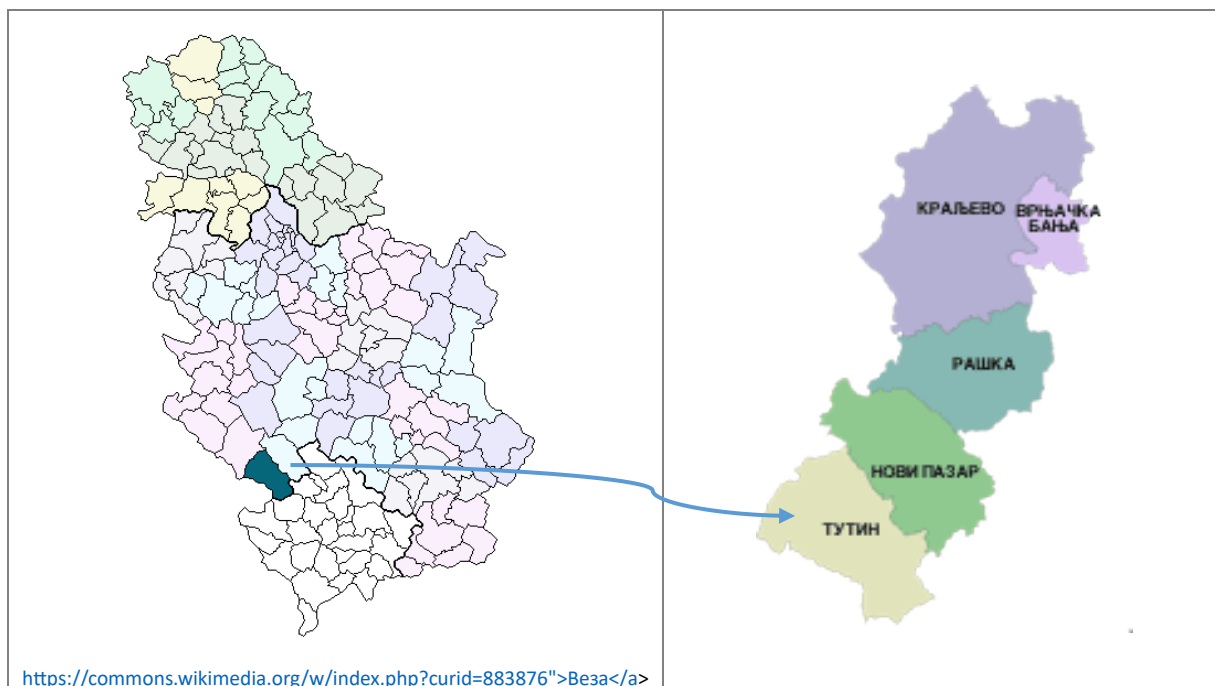
Општина Тутин обухвата површину од 742 km². Испод 800 m надморске висине налази се само 15 km² (2%) територије општине. Између 800 и 1.000 m надморске висине налазе се сливови Себечевске реке и реке Ибар, као и Тутинска котлина и Коштан-поље који заузимају 174 km² (23,5%) површине општине. Највећи део од 463 km² (62,4%) чине терени Пештерске висоравни и нижих планина (Велике Нинаје, Хума и Јарута) са висинама од 1.000 до 1.500 m. Терени између 1.500 и 2.000 m надморске висине чине 88 km² (12%) (појас Мокре Горе и Мокре планине). Изнад 2.000 m надморске висине налази се само 0,7 km² (0,1%) у оквиру којих је смештен највиши планински врх у општини, Поглед (2.154 m), који спада у највише врхове у Србији.

Општина се састоји од 93 насељена места. По званичним подацима на територији општине живи 33 091 становника (17.047 мушкараца и 16.044 жена) са просечном густином насељености од 43 становника/km². Према степену развијености Општина Тутин припада IV групи (испод 60% републичког просека) недовољно развијених јединица локалне самоуправе.

Основни подаци о становништву и насељености за општину приказани су у Табели 1., док је положај Тутина у односу на Републику Србију и Рашки управни округ приказан на слици 1.

Табела 1. Основни подаци о становништву и насељености за Општину Тутин

Основни подаци		
Површина (km ²) ¹	742	(2021)
Број насеља ²	93	(2021)
Становништво – процена средином године ³	33 091	(2022)
Густина насељености (број становника/ km ²) ³	45	(2022)
Стопа живорођених ³	18	(2022)
Стопа умрлих ³	8	(2022)
Стопа природног прираштаја ³	11	(2022)
Очекивано трајање живота живорођених (просек година) ³	73	(2022)
Просечна старост (у годинама) ³	35	(2022)
Индекс старења (60+ год. / 0–19 год.) ³	47	(2022)
Просечан број чланова домаћинства ⁴	3.51	(2022)
Пројектован број становника (средња варијанта - нулти миграциони салдо) ³	42 179	(2041)
Пројектован број становника (средња варијанта са миграцијама) ³	38 361	(2041)
Извор: ¹ Републички геодејски завод ² Територијални рејисар, РЗС ³ Вишљална сјајисјаика, РЗС ⁴ Попис становништва, домаћинсјаа и сјаанова, РЗС		

Слика 1. Положај Општине Тутин у Републици Србији (лево) и у Рашки управни округ (десно)

На целом подручју доминантна је планинска клима (са дугим и снежним зимама и краћим и свежим летима) осим долине Ибра и Видрењака у којима клима има карактеристике субпланинског типа.

1.2. Саобраћај и инфраструктура

Укупна дужина путева у општини износи 820 km, од чега је у категорији савремених коловоза 202 km. Најзначајније саобраћајнице су: Ибарска магистрала (Путни правац Нови Пазар–Рибариће) и Јадранска магистрала (Путни правац Мехов крш–Зубин поток) са граничним прелазом ка Црној Гори, као и регионални путни правци Р236 Сопотани– Мелаје–Љескова–Угао, Р118 Нови Пазар–Тутин и Р231 Тутин–Љескова–Суходо– Карајукића Бунари.

Разуђеност насељених места прати потреба развоја и одржавања саобраћајне инфраструктуре као предуслова привредног развоја задржавање становништва, пре свега у руралним подручјима.

Трошкови одржавања постојеће путне мреже и изградње нових саобраћајница имају велико учешће у укупним буџетским трошковима општине. Ови трошкови су износили преко 23% буџета општине што показује посвећеност развоју инфраструктуре. Ниво реализације буџета у распону од 51-85% указује на потребу за адекватнијом припремом техничких пројеката и брзином реализације постављених циљева.

Табела 2. Расходи буџета везани за саобраћајну инфраструктуру на територији општине Тутин, за период 2018-2020

Буџетска година	Планирана средства за друмски саобраћај, у РСД	Утрошена средства за друмски саобраћај, у РСД	% остварења буџета за друмски саобраћај	Процентуално остварење средстава за друмски саобраћај односу на укупне расходе буџета
-----------------	--	---	---	---

2018	294.575.323,00	152.211.289,58	51,67%	15,72%
2019	331.449.250,00	185.206.711,16	55,88%	16,78%
2020	301.195.204,58	255.000.326,94	84,66%	23,25%

1.3. Водопривреда

Општина Тутин је богата водним ресурсима. Највећа река је Ибар, који кроз општину Тутин портиче дужином од 22 km, као и његове бројне директне и индиректне притоке. Планинске реке на територији општине су: Годуља, Паљевска река, Јабланица, Драшка река, Суховара, Мојстирска река, Црна река, Ђерекарска река/Бороштица, Делимедска река, Точиловска река, Смолућка река са Ковачком реком која се у свом доњем току назива Себечевска река/Себечевка, реке Видрењак и Печеоница и др. Реке понорнице су Црна река, Делимедска река и Точиловска река. Такође, подручје општине је богато подземним водама и постоје бројна врела, чесме и бунари. Најпознатије врело је врело Промуклице, а затим Миљина глава, Паљевско Врело, Црнишко Врело, Капавци, Чукотско Врело, Црвена Вода и друга.

Територија општине Тутин оскудева у стајаћим водама. Једина значајнија акумулација стајаће воде је језеро Газиводе које представља вештачку акумулацију укупне запремине 370 милиона m³ и површине 27 km². Ова акумулација водом снабдева општину Зубин Поток, док за општину Тутин има, пре свега, значај у погледу туризма и риболова.

У општини је организовано водоснабдевање и одвођење отпадних вода али ове услуге нису доступне сеоским домаћинствима.

Табела 3. Водоводна и канализациона мрежа

Податак	вредност	година
Дужина водоводне мреже (km) ¹	103	(2022)
Домаћинства прикључена на водоводну мрежу ¹	5068	(2022)
Дужина канализационе мреже (km) ¹	68	(2022)
Домаћинства прикључена на канализациону мрежу ¹	4033	(2022)
Извор: * Циљеви одрживог развоја - индикатор 15.1.1 /)1Статистика и рачуни животне средине, РЗС		

1.4. Пошумљеност и заштићена подручја

Површина територије под шумом је 35.160,31 хектара, што износи 47,4% у укупној површини општине Тутин. Степен пошумљености општине је приближно на нивоу степена пошумљености Рашке области, а већи је од пошумљености територије Републике Србије, која износи 29,1%. Поред највеће заступљености смрче, букве и огревног дрвета, шумски потенцијал је увећан и присуством заштићених ретких врста. Поред највеће заступљености смрче, букве и огревног дрвета, шумски потенцијал је увећан и присуством заштићених ретких врста бора „молике“ и бора „кривуље“ где се налази и природни резерват, густа шума прашумског карактера, која је проглашена заштићеним природним добром (подручје Мојстира).

Пољопривредно земљиште обухвата 49,7% (36.896 ha или 368,96 km²) територије општине, а највећи део (81% пољопривредног земљишта односно 40,3% територије општине) је у статусу коришћеног пољопривредног земљишта (29.930 h или 299,3 km²).

На територији општине постоји богат и разноврстан биодиверзитет и значајна заштићена подручја.

Подручје Пештера проглашено је за заштићено природно добро, „Пештерско поље” и од укупне површине од 3.455 ha, 1.985 ha (57%) се налази на територији општине Тутин. Ово подручје уписано је у Рамсарску листу влажних подручја од међународног значаја и представља једно од највећих очуваних планинских тресета у Србији и на Балкану. Подручје Пештера, укључујући подручја Златара и Голије, уписано је и у Листу подручја одабраних за очување циљних врста дневних лептира (РВА/Prime Butterfly Areas). Део Пештера припада ЕМЕРАЛД мрежи, укључујући Увац, подручја Милешевке, Голије и Златибора. На тај начин подручје представља део европске еколошке мреже, значајно за очување дивље флоре и фауне и њихових природних станишта.

На подручју општине постоји и богат фонд ихтиофауне. Младица и липљан су уписани као природне реткости и међународно угрожене врсте у Републици Србији.

1.5. Привреда

Привредна активност и развојни потенцијал - Општина Тутин припада групи јединица локалних самоуправа (ЈЛС) са веома ниским степеном развијености (IV група) коју чини мали број ЈЛС на територији Републике Србије (46) што подразумева степен развијености мањи од 60% републичког просека¹. Најзначајније привредне гране које представљају и стратешку основу развоја општине јесу: пољопривреда, прехранбена производња, прерада дрвета, грађевинарство и услужне делатности – трговина и туризам.

Развој приватних предузећа је основна тенденција привредног развоја општине последње две деценије. Основно обележје просторне организације привредног развоја у општини Тутин јесте концентрација привредног развоја у општинском центру и прилично велики заостатак у развоју руралних делова.

Потенцијал за развој пољопривреде постоји пре свега у сточарској производњи. Област Тутина је препознатљива на тржишту по квалитетним производима који потичу из скромних прерађивачких капацитета у производњи здраве хране, а то су млеко и млечне прерађевине (сир, кајмак, јогурт, паприка у павлаци, маслац, и др.), месо и месне прерађевине (говеђе, јунеће, телеће, јагњеће и пилеће свеже месо, пршута, суџук, и др.), али и основе за развој пекарских производа, као и пласман свежег и сушеног воћа (јабука, шљива, крушка, разне врсте шумског воћа), квалитетног шумског и ливадског меда, разне врсте чајева, шумских плодова и лековитог биља.

Општина Тутин располаже са немалим бројем регистрованих и савремено уређених фарми за одгој како крупне тако и ситне стоке, што показује и број од 45 удружења фармера и 5 земљорадничких задруга.

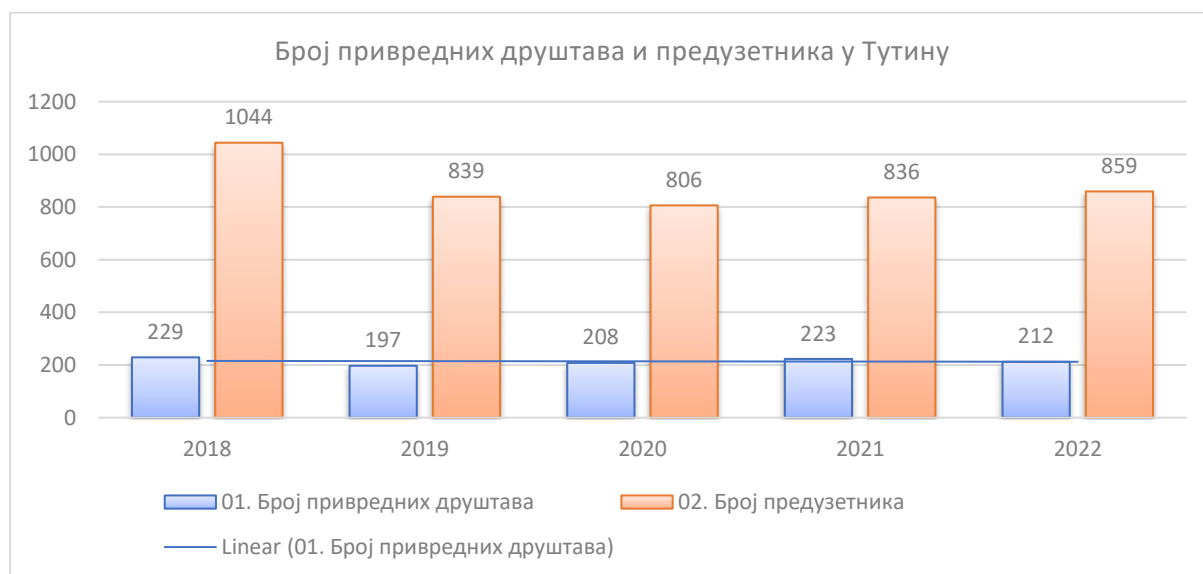
Заштићено природно добро, „Пештерско поље” и друге природне вредности су добар основ за развој туризма. Пештер постаје прави хит међу љубитељима туризма нових неистражених и нетакнутих предела. Општина Тутин обилује културно историјским споменицима који су стављени под заштиту државе као културно-историјски споменици од великог значаја, и то: Манастир Црна Река, црква Светог Петра и Павла и старо гробље око ње, МОЈСТИР, кућа Стане и

¹ [Uredba o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2014. godinu: 104/2014-3 \(pravno-informacioni-sistem.rs\)](http://104/2014-3)

Радоша Чукића, Хамзагића кућа, Пећинска црква у Паљеву, Смолућске пећине, Промуклице, Годовска Пећина и други.

Осим примарне пољопривредне производње, могућност за значајнији развој има и дрвна и прерађивачка индустрија. Основу садашњег развоја општине представља индустрија прераде дрвета и производња намештаја, са фирмама „Далас“ и „Елан“, која су највећа предузећа и носиоци развоја који обједињују велики број мањих произвођача. Основни природни ресурси и потенцијали су квалитетна дрвна грађа и људски ресурс искусних локалних кадрова у дрвној индустрији и производњу намештаја.

Активна привредна друштва и предузетници - На основу података Агенција за привредне регистре за 2022. годину на територији Тутина било је активно 212 привредних друштава и 859 предузетника. Број активних привредних субјеката показује релативно константан број у периоду 2018-2022. година. Број активних привредних субјеката (привредна друштва и предузетници) и даље је знатно испод просека у Републици Србији што за последицу има недовољну економску активност и низак степен развијености

Слика 2. Број привредних друштава и предузетника на територији општине Тутин

1.6. Запосленост и зараде

Укупан број регистрованих запослених на територији општине износи 4.415 у 2022. години, од чега, према врсти привредног субјекта, око 60% чине запослени у правним лицима (привредна друштва, установе, задруге и друге организације), 26% су предузетници или лица која су запослена код њих, а око 14% чине регистровани индивидуални пољопривредници. Запосленост у општини је благо осцилирала у претходних пет година, и то тако да је расла у периоду 2015-2018. године, након чега је забележен међугодишњи пад броја запослених од 2,6% у 2019. години. Посматрајући према врсти привредног субјекта, број запослених је растао код привредних друштава, као и код предузетника (осим у 2019. када је забележен пад), док се код регистрованих пољопривредних домаћинстава константно смањивао. По секторима делатности највећи број запослених ради у прерађивачкој индустрији (24%) и образовању (19%). Друге делатности које запошљавају значајнији број запослених јесу трговина на велико и мало и поправка моторних возила (12%), здравствена и социјална заштита (10%) и државна управа и обавезно социјално осигурање (9%).

Табела 4. Број регистрованих запослених према општини рада, за период 2011-2022.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Број регистрованих запослених	4.586	4.675	4.678	4.722	4.599	4.545	4.565	4.415

Извор: РЗС; Аналитички сервис ЈЛС, Републички секретаријат за јавне полијике (линк <https://rsjp.gov.rs/cir/analiticki-servis/>).

Табела 5. Регистровани запослени на територији општине Тутин

Регистровани запослени* ¹		
према општини рада	4415	(2022)
према општини пребивалишта	4704	(2022)
Регистровани запослени* према општини пребивалишта у односу на број становника (%) ¹	14	(2022)
Просечне зараде без пореза и доприноса (РСД) ¹	55218	(2022)
Регистровани незапослени** ²	8428	(2023)
Регистровани незапослени на 1 000 становника ²	267	(2022)

Извор: ¹ Статистика запослености и зарада, РЗС ² Национална служба за запошљавање

Просечна зарада - Просечна остварена зарада без пореза и доприноса у 2022. износи 52.218 РСД и бележи кумулативни номинални раст од 29% у последње три године. Просечна зарада је пратила просек на нивоу Рашког округа, али је и поред раста значајно нижа од просека Републике Србије.

Слика 3. Просечна зарада без пореза и доприноса на нивоу општине Тутин

Извор: РЗС; Аналитички сервис ЈЛС, Републички секретаријат за јавне полијике (линк <https://rsjp.gov.rs/cir/analiticki-servis/>).

У анализираном периоду нето зараде бележе тренд раста, али су и даље знатно испод просека у Републици Србији.

2. ВИЗИЈА РАЗВОЈА ЦИРКУЛАРНЕ ЕКОНОМИЈЕ

Визија развоја циркуларне економије на локалном нивоу мора бити усклађена са већ постојећом визијом Програма за циркуларну економију Републике Србије за период 2022-2024. године, која гласи:

„Применом концепција циркуларне економије Република Србија постаје модерна, ресурсно и енергетски ефикасна и безбедна, са регионално и глобално конкурентном привредом, иновативно и дигитално трансформисана и посвећена дефинисању климатске неутралности, уз развој образовања за одрживи развој. Посвећена је зеленој транзицији у којој се развија привреда, смањује загађење и стварају одрживе заједнице, што доводи до очувања здравља и дефинисања квалитета живота њених грађана.“

Визија из Плана развоја Тутина, кратак осврт на стратешке циљеве: Визија општине Тугин 2028 године је настала као резултат заједничког рада општинског координационог тима за израду Плана развоја 2022 - 2028, тематских радних група и кроз консултативни процес са заинтересованим странама. Визија представља жељену пројекцију будућности и указује на промене које се желе постићи у локалној заједници исказане кроз приоритетне циљеве развоја, а које се достижу кроз реализацију планираних мера.

Визија општине Тугин у 2028 години гласи: **Општина Тугин је инфраструктурно опремљена, саобраћајно повезана, економски развијена, препозната као туристичка дестинација са нетакнутом природом, здравом храном и задовољном мултикултуралном најмлађом популацијом, са очуваном културном баштином и богатим садржајем.**

Са погледом од 10 година унапред визија циркуларне економије у Тугину, уважавајући национални оквир и план развоја, гласи:

Применом принципа циркуларне економије стварају се услови за очување јединствених природних вредности и ресурса и обезбеђује убрзани економски и друштвени развој којим се подиже квалитет живота грађана у општини Тугин.

3. АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА

Број становника у општини Тугин повећао се за 2,7% (855 становника) у периоду 2011- 2020. година (у односу на попис из 1961. године становништво општине се повећало за 2.051 или 6,8%). Број становника општине се континуирано увећавао током периода 1961.-2020. година, изузев деведесетих година прошлог века када се јавља негативна тенденција.

Основне карактеристике становништва општине Тугин огледају се у повољним трендовима као што су популациони раст (раст броја становника) и позитивна популациона динамика (број живорођених становника већи је од броја умрлих). Званичне демографске пројекције указују на даљу демографску прогресију становништва. Када се посматрају унутрашње миграције, за општину Тугин карактеристичан је негативни миграциони салдо током периода 2011-2020. година, односно одсељавање становништва из овог неразвијеног подручја у развијеније урбане средине.

Сваки четврти становник (25%) општине је млађи од 15 година, а тек сваки једанаести (9,2%) старији од 65 година, према проценама у 2020. години. Доминантан број становника спада у категорију радно способног становништва (15-64 година - 65,6%), што се може узети у обзир као значајан развојни потенцијал.

Тутин је једна од општина у Србији са најмлађим становништвом - просечна старост становништва износи 33 године⁴ (2020), а током прошле деценије старост становништва порасла је само за једну годину (32 године у 2011).

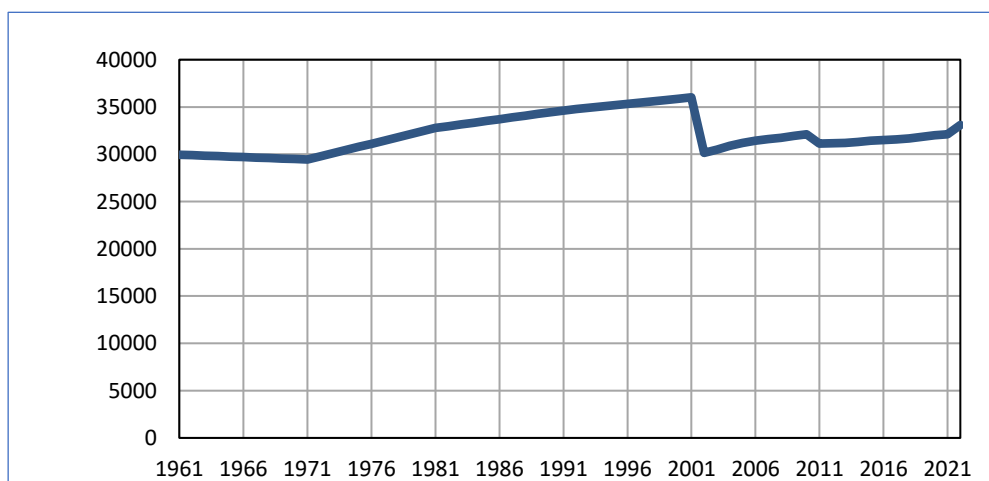
Природно кретање становништва у периоду 2011-2020. године одликује се константним позитивним природним прираштајем, уз наталитет и морталитет који су годинама скоро на истом нивоу, уз незнатне осцилације.

Табела 6. Кретање становништва општине Тутин, 1961-2020.

Година	Број становника	Ланчани индекс	Базни индекс
1961	29.959		100,0
1971	29.444	98,3	98,3
1981	32.779	111,3	109,4
1991	34.631	105,6	115,6
2002	30.054	86,8	100,3
2011	31.155	103,7	104,0
2020	32.010	102,7	106,8

Напомена: подаци за период 1961-2011 - Извор: Републички завод за статистику

Према попису становништва из 2022. године у Тутину живи 33 053 становника, 11 169 градског и 21 884 осталог.

(Извор: Визуална статистика, РЗС)

Слика 4. Број становника у општини Тутин, 1961–2022.

Табела 7. Основни подаци о становништву у општини Тутин

	1961.	2022.
Број становника	29 959	33 091
Живорођени, број	10 89	607

Умрли, број	252	248
Природни прираштај, број	837	359
Умрла одојчад, број	90	4
Живорођени, на 1 000 становника	36	18
Умрли, на 1 000 становника	8	8
Природни прираштај, на 1 000 становника	28	11
Умрла одојчад, на 1 000 живорођених	83	7

3.1. Јавне услуге

У општини Тутин постоји једно комунално предузеће Јавно комунално стамбено предузеће „Градац“, које обавља јавне услуге. ЈКСП „Градац“ основано је 28 децембра 1989. године, када је одлуком скупштине издвојено из састава ГП „23. новембар“.

На основу доступних података из извештаја за 2022. годину складу са Законом о комуналним делатностима ("Службени гласник РС", бр. 88/2011, 104/ 2016, 95/ 2018) делатност пружања комуналних услуга од значаја за остварење животних потреба физичких и правних лица у општини Тутин обавља једно јавно-комунално предузеће:

У складу са одлуком Скупштине општин Тутин основне делатности ЈКСП "Градац" су:

- Снабдевање водом за пиће (захватање, пречишћавање, прераду и испоруку воде)
- Пречишћавање и одвођење атмосферских и отпадних вода, која обухвата сакупљање, одвођење, пречишћавање и испуштање отпадних, атмосферских и површинских вода са површина јавне намене, односно од прикључака корисника на уличну канализациону мрежу,
- Одржавање чистоће на површинама јавне намене и сакупљање комуналног отпада,
- Одржавање зелених јавних површина на подручју града и приградским насељима,
- Одржавање јавне расвете,
- Изградња, рехабилитација, и реконструкција некатегорисаних путева, као и зимско одржавање путева
- Обављање и других послова из области комуналне делатности на основу уговора о поверавању делатности, посебно закљученог између оснивача и ЈКСП „Градац“
- Гајење шума и остале шумарске делатности - На основу дописа које је Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде-Управа за шуме упутило Општини Тутин, да јавна предузећа чији је оснивач јединица локална самоуправе могу газдовати шумама која се воде код Републичког геодетског завода као шуме и шумско земљиште у јавној својини, са правом коришћења општина, села и месних заједница, ЈКСП „Градац“ Тутин је изменио Оснивачки акт и у новом Статуту предвидео ову делатност. У току је попис парцела и предузимање свих мера како би у 2023. години ЈКСП „Градац“ могло да се бави овом делатношћу.

По подацима из Плана и програма пословања за 2023. годину у овом јавном предузећу запослено је **52 радника**, укључујући и управљачку структуру.

Делатност градског и приградског превоза путника поверена је приватном предузећу.

3.1.1. Управљање водама

На водоводну мрежу, дужине 69 km, прикључено је 4.539 домаћинстава, односно 68,4% од укупног броја домаћинстава, што је ниже у односу на просек Рашког округа (79,1%) и Републике Србије (86,7%). У претходних десет година изграђено је 2 km водоводне мреже.

На територији општине Тутин постоје изворишта која могу да обезбеде довољне количине воде за задовољавање потреба становника за пијаћом водом. Тутин се снабдева водом са три изворишта: Коничка врела, Липичка врела и Бијеле воде. Коничка врела, са укупно пет извора, имају променљив капацитет од 20–100 l/s, са средњим протоком од око 65 l/s. Вода са врела се доводи до резервоара „Тутин 1- Дубово“, а из њега у мрежу. Ово је главно извориште из кога се снабдева централна зона насеља са око 3.000 прикључака и 12.000 корисника. Снабдевање се обавља у оквиру прве висинске зоне, до 910 mnm. У другом изворишту, Липичка врела, укупно су каптирана четири извора, капацитета 3–7 l/s, из кога се снабдева око 300 домаћинстава у насељу Веље Поље. Вода се доводи до резервоара „Веље Поље“. Резервоар је постављен тако да покрива потрошаче друге висинске зоне, од 930–980 mnm. Треће извориште, врело Бијеле воде, је капацитета око 3 l/s, из кога се снабдева око 200 домаћинстава у северном делу Тутина.

Поред тога што су изворишта променљивог капацитета, долази и до повремених замућења, јер не постоји изграђено постројење за припрему воде за пиће. Водоводна мрежа је стара па постоје **велики губици у мрежи**. Због свега тога долази до редукције водоснабдевања у маловодном делу године.

Просторним планом Републике Србије дугорочно снабдевање водом потрошача општине Тутин предвиђено је са Ибарског подсистема у оквиру Ибарско-Шумадијског регионалног система водоснабдевања. У оквиру Ибарског подсистема за водоснабдевање Тутина, предвиђено је коришћење подземних вода и изградња акумулације „Тутин“ на Видрењаку.

На подручјима на којима не постоје водоводни системи, становништво се снабдева водом из локалних изворишта и бунара, за које није успостављена редовна контрола квалитета.

Према подацима из Плана и програма пословања за 2023. годину: Планирана произведена вода за 2022. годину износи 880.000 m³, мерама санације и реконструкције водоводне мреже тренутна производња воде одговара производњи од око 850.000 m³. Фактурисана вода за 2022.годину је била 781.770 m³, разлика између произведене и фактурисане воде представља губитак у мрежи који износи негде око 70.000 m³. За 2023. годину планира се потрошња воде на основу планиране потрошње у 2022. години од 880.000 m³.

Поред анализа воде које се раде у лабораторијама на самом Постројењу за прераду воде Дубово, ангажована је лиценцирана-акредитована лабораторија за испитивање пијаће воде Завод за јавно здравље Краљево, који сваког месеца по два пута узимају узорке воде на разним местима, како у граду где се грађани снабдевају са Коничког врела, тако и у приградским насељима Веље Поље и Дубово, као и у селу Делимеђе где се узимају узорци једном месечно. У току 2022 године, на основу тих резултата ЈКСП „Градац“ је својим потрошачима допремао чисту пијаћу воду током целе године, осим неколико дана у месецу новембру када је услед обилних падавина дошло до поплава на територији Општине Тутин и замућења самих изворишта.

Дужина канализационе мреже износи 66 km и на њу је прикључено **3.515 домаћинстава**. Покривеност домаћинстава канализационом мрежом износи 53% што је испод покривености Рашког округа (67%), а такође је ниже и од покривеност територије Републике Србију (63,2%). У претходних десет година изграђено је нових 27 km канализационе мреже.

Отпадне воде које се сакупљају кроз канализацију се испуштају без пречишћавања директно у површинске водотокове. Непречишћене комуналне отпадне воде се из канализације испуштају у реку Видрењак, која се затим улива у Лим.

Сеоска домаћинства, која немају приступ канализацији, отпадну воду испуштају директно у околину или у септичке јаме. Количина испуштених отпадних вода је, према подацима из 2018. године, износила 651.000 m³, од чега у канализацију испуштено 467.000 m³. Систем за одвођење

атмосферских вода је делимично изграђен за урбано насеље општине Тутин и атмосферске воде се одводе кишном канализацијом из најужег центра насеља, док у осталим насељима атмосферске воде отичу површински, као и у сеоским насељима.

Према подацима из Плана и програма пословања за 2023. годину Када је реч о канализацији, планирано одвожење отпадних вода за 2022.годину је било 520.000 m³, а фактурисани износ за отпадне воде је 461.363 m³. За 2023. годину планирамо фактурисање отпадних вода на основу планираних количина из 2022. године на износ 520.000 m³.

У осталим насељеним местима на територији општине Тутин домаћинства за одвођење отпадних вода користе системе и септичке јаме који се не сматрају јавном канализацијом у смислу закона.

ЈКСП „Градац“ у Тутину од корисника својих услуга потражује 189 милиона динара, 157 милиона дуг је за утрошену воду. У дуговањима за воду, грађани учествују са 137 милиона динара, а правна лица са 20 милиона. Проблем наплате код грађана, ово предузеће покушава да реши кроз акцију репрограма дуга, која ће трајати од 1. септембра до 1. децембра.

У буџету за 2024 годину планира се 23.600.000 динара за Управљање и снабдевање водом за пиће (буџетска линија 1102-0008).

3.1.2. Управљање отпадом и одржавање чистоће

Управљање отпадом на територији општине није успостављено према прописаним стандардима, јер се сакупљени комунални отпад одлаже на несанитарну депонију, а отпад који се не сакупља завршава на дивљим депонијама и сметлиштима. Чврсти комунални отпад који се сакупи одлаже се на несанитарну депонију „Голо брдо“, која се налази у Новом Пазару. Уклањање дивљих депонија и сметлишта се редовно врши и путем акције „Пријави дивљу депонију“ подстичу се грађани да помогну у спречавању настајања и уклањања дивљих депонија и сметлишта.

Започете су активности на успостављању регионалног система за управљање отпадом за општине Рашка и Тутин и град Нови Пазар, чиме треба да буде решено питање одрживог управљања отпадом у општини Тутин.

Изградња регионалне депоније је предвиђена на територији Општине Рашка, која је предвиђена за град Нови Пазар и општине Рашка и Тутин. У току је израда студије изводљивости са идејним решењем и студије о процени утицаја на животну средину.

У Тутину је планирана изградња трансфер станице где ће се вршити привремено одлагање и сепарација отпада, након чега ће се вршити транспорт на регионалну депонију.

Мера подразумева опредељивање локације површине минимално 1,5ha површине за трансфер станицу, израду пројектне документације, као и изградњу комуналне, путне и енергетске инфраструктуре до исте.

У Плану развоја општине Тутин препозната је активност 1.1.3 Стварање предуслова за решавање проблема уклањања комуналног отпада, у оквиру Приоритетног циља: Чиста и уређена животна средина. Удео отпада који се безбедно одложи и транспортује (према Извештају ЈКП) са 60% треба да достигне 90% у 2028. години.

Анализа морфолошког састава отпада није доступна а Локална самоуправа нема План управљања отпадом. Планским документима предвиђена је изградња „ рециклажног дворишта“.

У 2021. години остварено је прикупљање 7 488 тона прикупљеног комуналног отпада, у 2022. години 7 495, док су планови за 2023 износили око 7 500 тона.

Према подацима из Плана и програма пословања за 2023. годину Прикупљање комуналног отпада на територији Општине Тутин и у 2022. години вршио је оператер који је ангажован на основу расписане јавне набавке, а на основу његових података планирано је прикупљање отпада за 2022. годину било је 7.500t, а прикупљено је 7.495t. План за 2023. годину што се тиче прикупљања отпада ће бити исти као и претходне године.

Сакупљање, транспорт комуналног отпада са јавних површина и ручно чишћење јавних површина у општини Тутин ЈКСП „Градац“ Тутин је у 2022.години на основу одлуке о додели искључивог права за обављање делатности пружања услуга на територији општине Тутин на које се не примењује закон о јавним набавкама као и истека уговора са дугогодишњим оператером преузео да обавља ову делатност.

У 2022.години од Министарства су добили једно возило за одношење смећа, али то није довољно, па још увек нисмо у могућности да преузмемо обављање целокупне делатности. У 2023.години се планира Набавка још возила за ову делатност и када се стекну услови за то, преузимање обављања целокупне делатности самостално.

Додатно опремање ЈКСП „Градац“ Како би се омогућило адекватно одлагање смећа на целој територији Општине Тутин, као и транспорт до трансфер станице, неопходно је додатно опремити ЈКСП „Градац“, надлежно за послове сакупљања комуналног отпада. Мера подразумева набавку 4 камиона смећара, 2 комбинована возила за одношење великих када, 27000 канти од 1m³ за примарну селекцију отпада, као и 250 челичних контејнера.

ЈКСП „Градац“ у Тутину од корисника својих услуга потражује 189 милиона динара, од тога 32 милиона за изношење смећа. Проблем наплате код грађана, ово предузеће покушава да реши кроз акцију репрограма дуга, која ће трајати од 1. септембра до 1. децембра.

У буџету за 2024 годину у Програму 6 Заштита животне средине, за управљање комуналним отпадом (0401-0006) планира се 8.200.000,00 динара и управљање осталим врстама отпада (0401-0006) планира се 3.000.000,00 динара.

3.1.3. Јавни превоз (Мобилност)

У општини Тутин јавни градски превоз није организован, нити за тиме постоји потреба, обзиром на величину насеља и број становника. Приградски превоз путника саобраћа на неколико путних праваца којим се повезује насеље Тутин са насељеним местима.

Међумесни превоз путника се обавља ка суседном Новом Пазару као регионалном центру, одакле се остварује веза са осталим подручјима у Републици Србији и иностранству. Општина Тутин има приватизовану аутобуску станицу.

Реисен бус д.о.о. је приватно предузеће чија је основна делатност јавни превоз путника. Предузеће је настало 2006.године приватизацијом аутобуске станице у Тутину, која је била у власништву Санџактранса. Иначе, Санџактранс има дугу традицију у превозу путника скоро 70 година, још од 1945. године. Предузеће се бави градским и међуградским превозом путника унутар земље, као и неке међународне линије.

Према Новом Пазару и из Новог пазара има 14 полазака у току дана, од тога је 3 преко Рибарића.

Бус - Нови Пазар - Саобраћајно предузеће Санџактранс задужено је за функционисање градског превоза у Новом Пазару, а такође има линије које покривају и околне просторе Сјенице и Тутина. У Новом Пазару саобраћа 5 градских линија са 66 полазака дневно и 8 приградских линија са 25

полазака дневно. Линија Нови Пазар – Тутин има следеће поласке: 06:00, 07:30, 09:30, 11:30, 13:00, 11:30, 16:30, 18:30, 20:00.

Управљање јавним паркиралиштима обележавање хоризонтално-вертикалне сигнализације Хоризонтално обележавање саобраћајница на територији Општине Тутин (пешачки прелази, лежећи полицајци, натписи школа, аутобуска стајалишта, прелази за инвалиде, такси стајалишта, обележавање паркинг места, пуних и испрекиданих линија и др.) такође обавља ЈКСП „Градац“.

Потребно је у наредном периоду активирати паркинг сервис као нову делатност и са надлежним службама Општине Тутин дефинисати нове површине за отворена и затворена паркиралишта. Тренутни број обележених отворених паркинг места је 60 и са тим бројем не може се остварити позитивни финансијски резултати. Анализом се намеће закључак да прве три године ће се постићи негативни резултат.

На територији општине Тутин нема изграђених бициклистичких стаза. Просторним планом општине у павилима уређења појаса регулације јавног државног пута И/ИИ реда и општинског јавног пута буде изграђена, односно смешта се бициклистичка стаза ширине 1,0 m за једносмеран или 2,0 m за двосмеран саобраћај са заштитном траком минималне ширине 1,75 m; или се у слободном профилу саобраћајнице смешта бициклистичка стаза ширине 1,5 m за једносмеран или 2,5 m за дво смеран саобраћај.

3.1.4. Расвета – систем јавног осветљења

Јавна расвета на територији општине Тутин постоји у насељеном месту Тутин. Одржавање јавне расвете и надзор над истом, врши се на основу Општинке одлуке. Јавна расвета којом управља ЈКСП „Градац“ Тутин има уграђених око **5.600 лампи** и оне су повезане на 98 мерних уређаја ТС. Потребно је да у наредном периоду буде 100% јавне расвете повезане на мерне уређаје ТС. Ове године планира се набавка нових око 500 лампи које ће бити стављене у погон до краја године, такође изврши ће се замена лампи у градском подручју снаге 150-250 W новим лед лампама снаге до 100 W.

У буџету за 2024 годину планира се 500.000,00 динара за Управљање/одржавање јавним осветљење (буџетска линија 1102-0001).

3.1.5. Пијаце

Значај пијаце у Тутину је велики због навика становништва да се у великој мери снабдева на пијаци.

Рад пијаце није у надлежности ЈКСП „Градац“, мада у Просторном плану општине Тутин стоји: „Организовање промета робе на пијацама на територији општине Тутин одвијаће се у складу са одговарајућом општинском одлуком. Размештај пијаца на подручју општине заснива ће се на примени следећих правила:

- 1) задржава се постојећа зелена пијаца у Тутину, уз побољшање њеног одржавања и уређења;
- 2) зелена пијаца може да се формира у општинском субцентру Рибариће и насељима са специфичном туристичком функцијом (Драга, Западни и Источни Мојстир и Берекаре), утврђивањем погодне локације и резервисањем простора за ову намену одговарајућим урбанистичким планом;
- 3) задржавају се постојеће сточне пијаце у насељима Делимеће, Лескова, Рибариће и приградском насељу Дубово, уз побољшање одржавања и уређења ових комуналних објеката;
- 4) уколико се укаже потреба, зелене и сточне пијаце могу да се формирају и у другим

1. центрима у мрежи насеља; и
- 5) нова пијачна места могу да се формирају и организују уз претходно прибављено позитивно мишљења месне заједнице насељеног места.

Сточна пијаца Тутин одржава се понедељком од 7 сати ујутру. Управљање пијацом је некада било у систему одржавања јавног комуналног предузећа, тренутно није, као ни повремене пијаце које се формирају у другим насељеним местима на територији општине. Површина која се користи за потребе пијаце

3.1.6. Јавне зелене површине

ЈКСП „Градац“ обавља делатност одржавања чистоће на површинама јавне намене врши одржавање јавних зелених површина у граду Тутину.

Планирана је у 2023 години поставка око 20 канти бандеруша на територији општине Тутин, У 2022 години за цветне алеје уложен је максимум напора на одржавању истих (заливање, окопавање, прскање, прихрана и комплетно одржавање). Сађење цвећа одвија се у два дела и то:

- пролећно (април-мај)
- јесење(октобар).

План и распоред одржавања израђује се у координацији са Општинском управом, Одељење за урбанизам и грађевину, имовинско правне и комунално-стамбене послове, Одсек за урбанизам, грађевину и комунално - стамбене послове. Количина цвећа која се сади у једној у сезони је око 3.000 комада .У току је израда пројекта санације острва кружног тока код градског стадиона.

У буџету за 2024 годину планира се 500.000,00 динара за Одржавање јавних зелених површина (буџетска линија 1102-0002).

3.2. Енергетика и енергетска инфраструктура (обновљиви извори енергије и енергетска ефикасност)

Због брдско планинске конфигурације терена и велике територије под шумом, главни проблем је адекватно одржавање постојеће мреже услед чега се становништво суочава са честим прекидима у напајању. Два проблема доминирају:

- Лоша ниско-напонска електро-енергетска мрежа у сеоском подручју
- Недостатак високо-напонске мреже у делу сеоског подручја погодног за индустрију

Потребна је изградња нове линије далековода којом би се обезбедило двострано снабдевање територије општине. Општина Тутин се напаја електричном енергијом из трафостанице 110/35 kV "Нови Пазар 1" из правца Новог Пазара преко далековода 110 kV који тренутно ради под напоном 35 kV. Постоји и резервно напајање 35 kV из правца Новог Пазара и то из трафостанице 35/10 kV "Кула" у Жирчи.

Далековод 110 kV "Нови Пазар 1" - "Дубово" је у добром стању, док је далековод ка Жирчи који служи као резервно напајање у лошем стању и потребна је његова реконструкција.

Постоје три трафостанице 35/10 kV:

1. "Тутин", капацитета 2 x4MVA, преоптерећена
2. "Жирче", капацитета 1 x 2,5 MVA, преоптерећена (ван захвата)
3. "Лескова", капацитета 1 x 2,5 MVA, оптерећена око 25% (ван захвата).

Најзначајнији нови елементи дистрибутивног система пуштени у погон у 2022. години је далековод ДВ 110kV Нови Пазар 1- Тутин и трансформаторске станице ТС 110/35/10kV Тутин

ТС 35/10 kV Кула у близини манастира Сопотани и археолошког налазишта Пазариште је јединствена у Србији. СН блок 35 kV испод по вршине земље је уједно место прикључења ХЕ. У срцу је пећине заједно са орманима за штите, СДУ, једносмерног и наизменичног напона и сигурносног напајања. ТС је важно чвориште четири 35 kV далековода. То су једине 35 kV везе Новог Пазара са Тутином и Сјеницом.

ДВ 110 kV између Србије и Црне Горе - Овај далековод ће повезати будућу ТС 110/35/20 kV Тутин (РС) са будућом ТС 110/x kV Рожаје (ЦГ). Овим далеководом се повезују 110 kV преносне мреже Србије и Црне Горе, а повећава се и сигурност напајања подручја Новог Пазара, које има више од 100,000 становника.

Општина Тутин није обвезник енергетског менаџмента.

Делатност производње, дистрибуције и снабдевања топлотном енергијом у општини Тутин није организована. Потребно је нормативно уредити ову делатност и начин њеног пружања, сагледати могућности, евентуално у насељу Тутин. За наведено је потребно обезбедити недостајуће материјалне, техничке, кадровске и друге капацитете будућег дистрибутера топлотне енергије.

Изградња топлане и топловодне мреже за јавне објекте је препознато као једна од мера за постизање рационалније потрошње енергије.

Изградња топлане и топловодне мреже за јавне објекте У циљу рационалније потрошње енергије и смањења негативних утицаја на животну средину, потребно је изградити топлану и топловодну мрежу за грејање јавних објеката. Мера подразумева изградњу и опремање 2 котларнице и топловодне мреже дужине око 1500 м за грејање Дома здравља, Опште болнице, управне зграде општине Тутин, спортске сале и 2 основне школе.

Највећи трошкове снабдевања енергијом који се финасирају из локалног буџета одлази за установе основног и средњег образовања. Кључни проблеми у области основног и средњег образовања су мали број ученика и дотрајали објекти. У наредном периоду је неопходна енергетска реконструкција ових објеката.

На територији општине Тутин не постоји енергетска инфраструктура за снабевање природним гасом.

Општина Тутин располаже веома значајним потенцијалима за производњу енергије из обновљивих извора.

Основни енергетски потенцијал представља хидроелектрана „Рибариће” на реци Ибру, узводно од постојеће хидроелектране „Газиводе”. Хидроелектрана је планирана с две вертикалне турбине нето капацитета 2x23 MW и предвиђеном просечном годишњом производњом 76.1 ГWh. Њена изградња би омогућила производњу вршне електричне снаге, значајну за електроенергетски систем Србије, а посебно за подручје општине.

Према мастер плану хидроенергетског потенцијала општине Тутин, постоје 63 потенцијалне локације за изградњу мини хидроелектрана. У току је градња једне мини хидроелектране на Смолућкој реци снаге 150 kW.

Општина Тутин је потписала уговор са две компаније за производњу енергије на бази ветра. У овом тренутку има осам издатих грађевинских дозвола за постављање осам ветрогенератора снаге од по 1 MW, и извршена је пријава радова за почетак постављања ветрогенератора.

Имајући то у виду, приликом израде и усвајања важећег просторног плана општине Тутин узете су у обзир све потенцијалне локације за изградњу ветропаркова и минихидроелектрана.

Према мастер плану хидроенергетског потенцијала општине Тутин, постоје **63 потенцијалне локације за изградњу мини хидроелектрана МХЕ** (у току је изградња прве МХЕ на Смолућкој ријеци). Услови за градњу су повољни због специфичности речних корита са усецима и падовима речних токова, близине грађевинског камена и других грађевинских материјала за градњу приступних путева и брана.

На територији општине Тутин – Пештерска висораван, постоје повољни услови – потенцијали вјетра за изградњу **ветрогенератора** (постављен је први ветрогенератор снаге 500 kW). Прелеминарни резултати мјерења ветра и велико интересовање познатих светских компанија за производњу енергије на бази вјетра указују на добре услове за градњу ветропаркова на Пештери.

Постоје повољни услови (оптималан број сунчаних сати годишње на подручју Пештерске висоравни) за производњу **енергије на бази сунчеве светлости**, 1940 сунчаних сати годишње (на основу мјерења РХМЗ) су према прогнозама стручњака за ову област добар потенцијал за производњу енергије на бази сунчеве светлости.

На територији општине Тутин постоје значајне залихе биомасе као и велике површине шумског и пољопривредног земљишта за производњу биомасе која се користи за добијање енергије. Постоје велике количине шумског отпада (дрвне масе) и око 60 тона комуналног отпада дневно само у градском подручју Тутина који је могуће користити за добијање електричне енергије.

У овом тренутку има издатих осам грађевинских дозвола за постављање осам ветрогенератора снаге од по 1 MW и извршена је пријава радова за почетак постављања ветрогенератора.

У току је градња једне МХЕ на Смолућкој ријеци снаге 150 kW.

Општина Тутин на подручју Пештерске висоравни поседује, поред поменуте две локације, још повољних локација за потенцијалне инвеститоре на којима би се могло извршити постављање више ветропаркова.

3.3. Добро управљање и зелене јавне набавке

Општина Тутин врши редовно обавештавање грађана и заинтересованих организација о припреми и доношењу стратешких докумената, приоритетима развоја, квалитету и унапређењу услуга, статусу и динамици реализације одређених пројеката и резултатима у обављању послова у оквиру својих надлежности. Органи управе у раду прате позитивне прописе Закона о слободном приступу информација од јавног значаја и Заштити података о личности као и обавештења на сајту Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности. Спровођење „принципа транспарентности“ у раду органа ЈЛС се остварује кроз следеће активности:

- Припрема Информатора о раду органа управе који се редовно ажурира (градска управа, градоначелник, скупштина...)²;
- Спровођење јавних набавки према годишњим плановима ЈН у складу са Законом о ЈН;

² <https://www.tutin.rs/dokumenta/informator-o-radu/>

– Јавни увиди и расправе за све документе за које је то неопходно (стратегије, програми, планови).

Влада РС је донела документ „Стратегија реформе јавне управе за период 2021-2030“ па управа ЈЛС Тутин има обавезу да усклади своје деловање са овим документом у наредном планском периоду. Такође, неопходно је усклађивање рада и са Програмом реформе система локалне самоуправе за период 2021-25 који уређује правце развоја система локалних самоуправа.

Циљ реформе је да се изгради систем који ће обезбедити ефикасно и одрживо остварење права грађана на локалну самоуправу, а четири посебна циља фокусирана су на унапређење одговорности околне самоуправе, њеног система финансирања, организационе капацитете, као и квалитет и доступност услуга локалне самоуправе и комуналних делатности.

План развоја општине Тутин 2022-2028 дефинише већи број различитих активности (приоритетних циљева) усмерених на урбани развој и унапређење стања инфраструктуре и заштите животне средине. Такође, План развоја препознаје потребе даљег друштвеног развоја (унапређење услова рада органа локалне самоуправе и јавних предзећа и установа) и економског развоја (побољшање амбијента за развој предузетништва, малих и средњих предузећа).

Претходно поменути План развоја општине ТУТИН (2022-2028) дефинише већи број циљева ради побољшања квалитета управљања животном средином:

- Изградња система за управљање отпадним водама
- Уређење корита реке Видрењак
- Стварање предуслова за решавање проблема уклањања комуналног отпада
- Додатно опремање ЈКСП „Градац“ Тутин
- Изградња топлане и топловодне мреже за јавне објекте.

На основу Правилника о врстама добара за која су наручиоци у обавези да примењују еколошке аспекте у поступцима јавних набавки („Службени гласник РС“, број 115/23) сви наручиоци јавних набавки са територије општине су у обавези да од 01.01.2024. године примењују еколошке аспекте у поступцима јавних набавки приликом одређивања техничких спецификација, критеријума за избор привредног субјекта, критеријума за доделу уговора или услова за извршење уговора о јавној набавци за следећа добра: фотокопир папир, рачунарска опрема (десктоп рачунари, лаптоп рачунари и монитори), канцеларијска електронска опрема (штампачи, скенери, мултифункционални уређаји и сл.), клима уређаји (стандардни клима уређаји, инвертер климе за грејање и хлађење и сл.), средства за чишћење (производи за чишћење тврдих површина, текстилни производи за чишћење и сл.).

Удео предмета набавке са еколошким аспектима у поступцима јавних набавки добара из става 1. овог члана износи најмање 10% у односу на укупан обим предмета јавне набавке.

3.4. Модерна и иновативна привреда и предузетништво

Најзначајније привредне гране које представљају и стратешку основу развоја општине јесу: пољопривреда, прерада дрвета, прехрамбена производња, грађевинарство и услужне делатности – трговина и туризам.

Развој приватних предузећа је основна тенденција привредног развоја општине последње две деценије. Основно обележје просторне организације привредног развоја у општини Тутин јесте

концентрација привредног развоја у општинском центру и прилично велики заостатак у развоју руралних делова.

Као основни приоритет развоја дефинисано је унапређење економског развоја и стварање повољног пословног окружења за привлачење инвестиција, повећање запослености и смањење сиромаштва, не запостављајући остале важне сегменте развоја, модернизацију основне инфраструктуре, туризма, пољопривреде, као и развоја културе, спорта и образовања, здравствене и социјалне заштите и заштите животне средине.

Пољопривреда

Рељеф општине Тутин карактеришу висоравни, брдовито земљиште, брежуљци, брегови, брда, планине, планински венци, бројни планински предели (седла), котлине, вртаче, пећине и клисуре Ибра и његових притока. Планине обрасле шумама испресецане су бројним пространим пашњацима. Равничарско земљиште је ретко, има га на подручјима Горње и Доње Пештери и у долини река.

Пољопривреда за општину Тутин представља значајну грану привреде. У пољопривредној производњи традиционално доминира сточарство, иако се бележи знатан пад сточног фонда сваке године. Производња меда такође је присутна, услед погодних климатских фактора и карактеристика природног станишта.

Око 40,3% површине општине чини коришћено пољопривредно земљиште, а највећи део тог земљишта чине ливаде и пашњаци и то 76,3% (22.849 ха или 228,49 km²). Пољопривредна производња је највећим делом окренута сточарској производњи. Повртарске културе се као и воће узгајају за задовољење потреба локалног становништва које живи на сеоском подручју уз врло мале вишкове.

На територији општине Тутин регистровано је 2.900 пољопривредних газдинстава (од чега је активно 2.696). Скоро сва пољопривредна газдинстава јесу породична пољопривредна газдинства (2.893 или 99,8%), са просечном величином поседа изнад 3,7 ха.

Област Тутина је препознатљива на тржишту по квалитетним производима који потичу из скромних прерађивачких капацитета у производњи здраве хране, а то су млеко и млечне прерађевине (сир, кајмак, јогурт, паприка у павлаци, маслац, и др.), месо и месне прерађевине (говеђе, јунеће, телеће, јагњеће и пилеће свеже месо, пршута, суџук, и др.), али и основе за развој пекарских производа, као и пласман свежег и сушеног воћа (јабука, шљива, крушка, разне врсте шумског воћа), квалитетног шумског и ливадског меда, разне врсте чајева, шумских плодова и лековитог биља.

Општина Тутин располаже са немалим бројем регистрованих и савремено уређених фарми за одгој како крупне тако и ситне стоке, што показује и број од 45 удружења фармера и 5 земљорадничких задруга.

При општини Тутин постоји већи број регистрованих удружења пчелара при чему два удружења броје преко 3.000 кошница, док је укупан број кошница 13.357 од чега 21 у оквиру органске производње.

Поседна препрека планирању и континуираном инвестирању у сточарству представља непостојање стабилне цене откупа у сточарству што се преноси на произвођаче и ограничава могућност вишегодишњег планирања производње. У том смислу потребно је:

- повезивање са постојећим прерађивачима и ланцима за дистрибуцију и продају хране кроз промоцију Тутина као инвестиционе дестинације за развој сточарства;

- субвенционисање стандардизације прерађивачких капацитета, односно крајњег производа и повезивање са купцима директно користећи ефекте дигиталне револуције и е-продаје;
- подстицање на производњу органских производа - на територији Тутина је регистровано 160 грла говеда и 700 грла оваца и коза у оквиру органске производње;
- додатно ангажовање приватног капитала кроз дефинисање профитабилних пројеката и стварањем оквира за њих (по потреби уз подршку екстерних организација), на пример регистровање производа са посебним географским пореклом, и сл.;
- развој туристичке дестинације кроз повезивање са пољопривредним произвођачима као вид диверсификације пољопривреде.

Прерада дрвета

Основу садашњег развоја општине представља индустрија прераде дрвета и производња намештаја, са фирмама „Далас“ и „Елан“, која су највећа предузећа и носиоци развоја који обједињују велики број мањих произвођача. Основни природни ресурси и потенцијали су квалитетна дрвна грађа и људски ресурс искуسنх локалних кадрова у дрвној индустрији и производњу намештаја.

Туризам

Општина Тутин има потенцијала за развој туризма али се он у пракси не користи или је реч о минималном проценту коришћења.

Општина Тутин обилује културно историјским споменицима који су стављени под заштиту државе као културно-историјски споменици од великог значаја, и то: Манастир Црна Река, црква Светог Петра и Павла и старо гробље око ње, МОЈСТИР, кућа Стане и Радоша Чукића, Хамзагића кућа, Пећинска црква у Паљеву, Смолућске пећине, Промуклице, Годовска Пећина и др.

Пештерска висораван - Пештерска висораван, највећа висораван на Балканском полуострву и једна од највећих у Европи, постаје прави хит међу љубитељима туризма нових неистражених и нетакнутих предела, односно авантуриста. Пештер је познат и као балкански Сибир, а због надморске висине и великог броја културних и историјских споменика, у неким студијама су га прозвали и балкански Тибет. Пештерска висораван је надалеко чувена по деликатесним пољопривредним производима и гастрономији – пештерско јагње, сир и густо овчије млеко (јардум), суџук, јела од хељде, као и уникатним производима домаће радиности – ћилими, торбице, прслуци и сл. са традиционалним балканским и оријенталним мотивима.

Међутим, упркос претходно наведеним вредностима и потенцијалима, туризам у општини Тутин није развијен. Општину Тутин посетило је свега 279 туриста у 2019. Укупан број остварених ноћења је износио 525, уз просечан број ноћења домаћих туриста који је износио 1,9 дана.

Тутин има низак ниво појединаца који раде у угоститељском сектору по глави становника који износи 4 запослена на 1000 становника, односно 132 укупно. Смештајна структура такође није повољна. Ниједан објект није категорисан на територији општине, већ смештај за туристе нуди неколико некатегорисаних објеката.

Актуелна туристичка понуда није довољно развијена, а већина туристичких ресурса општине није активирана. Основно ограничење за развој туризма је неразвијен туристички производ, инфраструктурна неопремљеност простора, неразвијена промоција, недостатак едукованих кадрова у области туризма, неразвијена туристичка сигнализација и др.

Локална установа која се бави развојем туризма и промоцијом туристичке понуде јесте Центар за културу, туризам, омладину и спорт. За развој туризма на подручју општине Тутин кључни потенцијал јесте повезивање са околним туристичким дестинацијама и развој саме туристичке дестинације Златар-Пештер.

Језеро Газиводе - Београдска фирма Хидротехника-Хидроенергетика је од 1973 — 1977. године, у атару села Газиводе подигла једну од највећих брана са глиеном основом у Европи, по пројекту фирме "Енергопројект" из Београда. Истоимено језеро се налази се у општини Тутин, у југозападној Србији и у општини Зубин Поток, на северу Косова и Метохије. Изнад језера се простиру планине Мокра гора у чијем се подножју налази и манастир Црна Река и Рогозна. Језеро је дужине 24 километара, висина бране је 107 метара, у основи је широка 460, а дуга 408 метара. Основна намена овог језера је наводњавање Косовске низије, али има и мању хидроцентралу која се налази у истоименом месту. Каналима се вода из Газиводе одводи до Грачаничког језера и користи се за снабдевање града Приштине. Вода из овог хидросистема је такође примењена за неопходно расхлађивање у ТЕ Обилић.

Иако поред језера нема угоститељских објеката, велики број људи обилази ово језеро. Током целе године присутан је велики број рибара, пошто је језеро изузетно богато рибом. Лети долазе и купачи из оближњих села, Зубиног Потока, Косовске Митровице, Новог Пазара, па чак и из удаљених места Косова и Метохије.

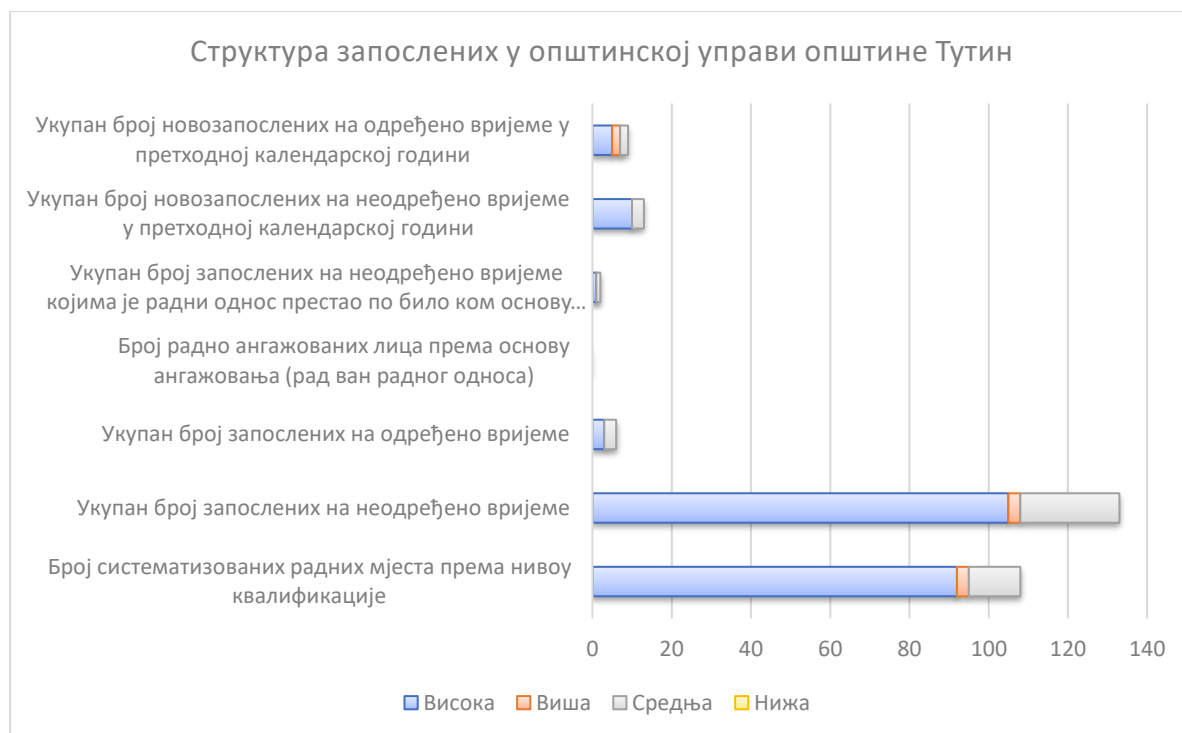
3.5. Капацитет за транзицију ка циркуларној економији

3.5.1. Капацитет запослених у јединици локалне самоуправе

Према Правилнику о организацији и систематизацији радних места у Општинској управи, Општинском правобранилаштву, стручним службама и посебним организацијама Општине Тутин од 31.01.2023. године, систематизовано је 103 радних места, односно 156 службеника.

Обједињеним Правилником о организацији и систематизацији радних мјеста у Општинској управи, правобранилаштву, стручним службама и посебним организацијама (далјем тексту: Правилник) уређују се организационе јединице и њихов дјелокруг, руковођење организационим јединицама, називи и описи радних мјеста, звања у којима су радна мјеста разврстана, потребан број запослених за свако радно мјесто, врста и степен образовања, радно искуство и други услови за рад на сваком радном мјесту у Општинској управи, Општинском правобранилаштву, стручним службама и посебним организацијама општине Тутин.

Стручним службама и посебним организацијама сматрају се стручне службе и посебне организације које су основане за обављање послова управе. Број запослених према образовном нивоу приказан је на наредној слици.

Слика 5. Структура запослених у општинској управи општине Тутин

Укупан број систематизованих радних мјеста у Општинској управи је **112** и то:

- 2 службеника на положају,
- 105 систематизованих радних мјеста
- 5 радних мјеста-намјештеника

Укупан број систематизованих радних мјеста у Правобранилаштву је **4** и то :

- 2 функционера
- 2 систематизовано радно мјесто

Укупан број систематизованих радних места Локални омбудсман Општине Тутин је **2** и то :

- 1 функционера - 1 извршилац

Укупан број систематизованих радних мјеста у Кабинету председника Општине Тутин је **8** и то :

- 2 функционера
- 6 службеника на извршилачким радним мјестима, и

Укупан број систематизованих радних мјеста у Служби интерне ревизије и буџетске инспекције је **2** и то:

- 2 службеника на извршилачким радним мјестима.

Основне унутрашње организационе јединице у Општинској управи, које су кључне за транзицију ка циркуларној економији:

Одељење за привреду и локални економски развој, које је између осталог задужено за :
 „Одељење за привреду и локално- економски развој у оквиру своје надлежности обавља послове који се односе на: **реализацију развојних пројеката од интереса за општину**, представљање инвестиционих потенцијала општине и реализацију активности на привлачењу

инвестиција; израда нормативних и других акта из области локалног економског развоја; старање о укупном привредном развоју општине; обављање управних и стручних послове у области привреде; подстицање и старање о развоју туризма, старих заната, пољопривреде и осталих привредних грана;... израда базе података, праћење, анализа и давање извјештаја о стању и кретању привредних активности на територији општине; **израду пројекције будућих кретања и предлагање стратегије за даљи развој; успостављање привредних контаката и старање о привлачењу нових инвеститора у општину;...** Врши успостављање система спремности пројектне документације, подстиче и припрема пројекте у области локалног економског развоја, обавља послове који се односе на аналитичко планске и управне послове у области пољопривреде, **заштите и унапређења индустрије, саобраћаја, приватног предузетништва, трговине, снабдевености тржишта, привредног развоја, заштите и унапређења животне средине и других привредних дјелатности за које је надлежна општина,** области образовања, области културе и туризма. Врши активности на јачању капацитета локалних актера који се баве развојним питањима, **предлаже програме за подршку привреди и управљања,...** Успоставља и одржава партнерске пројектне сарадње са регионалним и прекограничним партнерима; **обавља послове локалног економског развоја – сарадњу и подршку локалној пословној заједници;** пружа стручну и техничку подршку потенцијалном улагачу, организује састанке улагача са представницима локалне власти и надлежних локалних и регионалних институција, одржава комуникацију са Развојном агенцијом Србије. **Успоставља и одржава редовну комуникацију са привредним, јавним и цивилним сектором, као и донаторским програмима.“**

Одјељење за буџет и финансије обавља послове који се односе на обезбеђивање финансирања обављања изворних и поверених надлежности општине, **послови јавних набавки** и послови локалне пореске администрације... обављање других послова у складу са Законом о јавним набавкама и другим прописима којима се уређује област јавних набавки.“

У опису радних места потенцијално релевантна за транзицију ка циркуларној економији, опис послова обухвата послове у вези са иницирањем, предлагањем и вођењем пројеката, не прецизирајући извор финансирања пројеката.

Иако термин урбане мобилности није препознат у Систематизацији радних места, два радна места у опису послова обухватају послове у вези са саобраћајем: Инспектор заштите животне средине и послови саобраћаја и Инспектор за друмски саобраћај и путеве.

3.5.2. Капацитет заинтересованих страна

Јавно комунално стамбено предузеће "Градац", основано је ради вршења комуналне делатности на територији Општине Тутин. Основне делатности предузећа су производња и дистрибуција воде за пиће, пречишћавање отпадних вода, одржавање јавне хигијене, одржавање локалних путева и одржавање гробља. Ово предузеће има 52 запослених.

ЈКСП **"Градац"** је учествовао у реализацији пројеката за које је аплицирала Општинска управа. Сходно томе, одређени број службеника има искуства у реализацији пројеката. Међутим, службеници немају искуства у припреми апликација за финансијска средства нити службеника са знањем енглеског језика. Ова јавна установа има своју интернет страницу.

Интернет страница општине Тутин ограничен је на основне податке. У анализи административних капацитета локалне самоуправе потребно је осврнути се на ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ ЛОКАЛНЕ УПРАВЕ ОПШТИНА ТУТИН, извештај израђен је у оквиру пројекта Праћењем јавне управе ка бољем управљању на локалу – Пратим ЈА. Пројекат који спроводи Центар за европске политике (ЦЕП), заједно са партнерима, у коме се наводи да „ Општина Тутин је укупно

освојила 91, од могућих 262 бода, што у крајњем збиру чини оцену 2. Општинска управа Општине Тутин остварила је најбоље резултате у областима „Управљање јавним финансијама“ и „Одговорност“. У оквиру области „Управљање јавним финансијама“ изузетни резултати остварени су на пољу Заснованост поступака јавних набавки на принципима једнаког третмана, забране дискриминације, сразмерности и транспарентности, док су на пољима Степен поштовања буџетског календара и успешности планирања прихода и расхода и Транспарентност и доступност буџета и пратећих докумената остварени нешто слабији резултати. У оквиру области „Одговорност“, Општинска управа Општине Тутин истакла се на пољу Проактивност локалне управе у објављивању информација на званичној интернет страници. Интернет страница Општине Тутин је доста добро структурирана. Садржи велики број докумената, података и информација који су лако доступни, у највише три клика. Функција претраге садржаја странице функционише одлично. На интернет страници налазе се посебне секције за области јавних набавки, електронских услуга, буџета општине, документа. Садржај интернет странице је тачан, правовремен и ажуран“

Најзначајније ТВ и радио станице.

- Пештер ТВ, Богољуба Чукића 9, Тутин
- Радио РС 95,1, Пештерска 1, Тутин
- Бошњачки Радио, 23.НОВЕМБРА 29, ТУТИН
- РТВ Нови Пазар, Стане Бачанин 29, Нови Пазар
- ТВ Јединство, Стевана Немање 190, Нови Пазар
- Санџак ТВ, Димитрија Туцовића 88, Нови Пазар
- Радио Нови Пазар 90,0, Стане Бачанин 29, Нови Пазар
- Радио АС Нови Пазар 95,5, АВНОЈ-А 6, НОВИ ПАЗАР
- Радио Мозаик, Косанчићева 37, Нови Пазар
- Рефреф радио 105,8, Градска 1, Нови Пазар
- Радио YU 107,1, Саве Ковачевића 46, Нови Пазар
- Connect TV, Мур 88, Нови Пазар
- И друге

Едукацију и јачање свести грађана о теми циркуларне економије спроводити у оквиру редовних активности органа надлежног за заштиту животне средине Општинске управе општине Тутин, али и кроз различите пројекте организација цивилног друштва.

3.5.3. Капацитет организација цивилног друштва

Општина Тутин, према подацима са званичне интернет презентације општине³, има неколико значајних удружења грађана:

- **САХАР** - Циљ оснивања је борба против шећерне болести (Дијабетис). У Тутину има регистрованих дијабетичара 2200, а 500 и више су чланови НВО Сахар.
- **Импулс Тутин** – основан почетком 2000. године а као удружење грађана регистрован 01.12. 2000. године. Мисија Импулса је да ради на изградњи слободног и отвореног друштва, постижању равноправности између жена и мушкараца у свим сферама

³ <https://www.tutin.rs/vijesti/nevladine-organizacije-na-teritoriji-opstine-tutin/>

- приватног и јавног живота, превенцији и сузбијању свих облика насиља и дискриминација.
- **ХУМАНИТАРНА ОРГАНИЗАЦИЈА МЕРХАМЕТ ТУТИН** - Основан: септембра 2006. Године. Мерхамет Санџака је савремено организовано добротворно друштво које богатом и цјеловитом садржином и структуром своје дјелатности обухвата многе есенцијалне компоненте бошњака. Почео са радом је септембра 2006. године као регионални одбор, сада са сједиштем у Тутину. Одбор Мерхамерта у Тутину усагласио је своје пословање са свим сродним институцијама: хуманитарним, културним, информативним, спортским, педагошким, до институција локалне самоуправе.
 - **Тутинска иницијатива младих (ТИМ)** Основана: 20. 12. 2015. године а регистрована 18. 03. 2016. године. Остваривање циљева у областима деловања омладинске политике, промоција активизма и волонтеризма, формалног и неформалног образовања младих, изградње грађанског друштва, јавног заступања, људске безбедности, транспарентност, заштита животне средине и одрживог развоја.
 - **Еколошки кутак** - Основан: 21.07.2015. год. Основан ради неговања, развоја нивоа образовања у области екологије, заштита животне средине одрживог развоја и опоравка оштећених еко система.
 - **Артт** - Основан: 24. 02. 2016. године. Удружење АРТТ је основано ради остваривања циљева у области културе, промоције традиционалних и модерних културолошких сфера. Циљеви организације промоција традиционалних и модерних културолошких садржаја из различитих културолошких свера, очувања и неговања традиционалне културне баштине.
 - **Фотос** - Удружење је основано: 28.01.2002. године. Форум за толеранцију и суживот основано је ради остваривања циљева у области заштите људских права и слободе грађана на национално и верско изражавање, едукације о толеранци и заједничком животу и равноправности свих народа.
 - **Хан** - Основана је 01.12. 2014.године. Области деловања су организовање разних културних дешавања. Такмичење фолклора и драмске секције . Пинкове звездице. Хан је под организацијом фолклора и драмске секције.
 - **Академија спорта "АС"** - Академија Спорта „АС“ се бави раном селекцијом у спорту као и цјелокупним правилним развојем дјеце. За малу дјецу је посебно важно да прво развију низ базичних вјештина, физичку спремност и спретност као основу, па тек онда да се определијеле и изаберу неки конкретан спорт.
 - **Хуманитарно Удружење Михраб - Тутин** - Основано је 04.08.2016. године. Хуманитарно Удружење "Михраб" из Тутина је организација хуманитарног карактера. Наше активности ће бити достављање помоћи у виду хране, лијекова и других најпотребних средстава за живот свим нашим суграђанима који су слабијег материјалног стања. Основна мотивација наших активиста јесте Божији императив "Наредјивати на добро и одвраћати од свега што не ваља"
 - **Друштво учитеља Тутин** - Основано је 03.12. 2011.године, ради остваривања циљева у области васпитно-образовног рада. Друштво отворено је за сарадњу са владиним и невладиним сектором, стручним и научним институцијама и установама, удружењима грађана, и донаторима који у својим програмима имају као садржај васпитно образовни рад или желе да сарађују и помогну, а све у циљу подизања професионалних компетенција чланова и јачање Друштва у целини.
 - **За помоћ деци и особама ометеним у развоју Општине Тутин** - Основано је 05.08.2003. године. Тутинско Удружење је за пет година рада живело кроз активности, које су биле видљиве на сваком месту.

У процесу транзиције ка циркуларној економији улога појединаца је важна, као и улога организација цивилног друштва које најчешће заговарају интересе појединаца и имају циљеве промовисања овог напредног концепта. Организације цивилног друштва имају капацитет да преносе знање кроз различите едукативне пројекте и афирмишу и оснаже улогу појединачних доприноса.

3.5.4. Културолошка спремност и мотивација грађана за прелазак на циркуларну економију

Циркуларна економија и принципи функционисања су нов термин за грађане. Уз адекватну информисаност могуће је добити већу подршку грађана за активности које се планирају у овој области. Велику улогу би имала адекватна каампања али и подстицајна средства која општина у сарадњи са ЈКП може да обезбеди.

Едукација и свест: Информисати грађане о значају циркуларне економије и њеним предностима. Организовати радионице, семинаре и кампање које ће подигнути свест о одрживости и ефикасном коришћењу ресурса.

Циркуларни дизајн: Промовисање производа који су дизајнирани са аспектом циркуларности. Иновативни и атрактивни производи могу подстаћи свест о очувању ресурса.

Циркуларни подстицаји: Подржити сарадњу науке и привреде у области циркуларних иновација. Јавни позив за доделу циркуларних подстицаја може бити покретач за остваривање сарадње између научно-истраживачких организација и привредних субјеката

Локална заједница као покретач: Укључивање грађана у пројекте и иницијативе које се односе на циркуларну економију.

Примери добре праксе: Поделити примере успешних примена циркуларне економије.

Укључивање грађана у примену циркуларне економије захтева синхронизоване напоре свих актера, укључујући власт, привреду и организације.

3.6. Економски развој

Према степену развијености јединица локалних самоуправа (ЈЛС), општина Тутин спада у V групу⁴, коју чини 46 изразито недовољно развијених јединица локалних самоуправа чији је степен развијености у распону испод 60% републичког просека. Најзначајније привредне гране које представљају и стратешку основу развоја општине јесу: пољопривреда, прехранбена производња, прерада дрвета, грађевинарство и услужне делатности – трговина и туризам.

Развој приватних предузећа је основна тенденција привредног развоја општине последње две деценије. Основно обележје просторне организације привредног развоја у општини Тутин јесте концентрација привредног развоја у општинском центру и прилично велики заостатак у развоју руралних делова.

Основу садашњег развоја општине представља индустрија прераде дрвета и производња намештаја, са фирмама „Далас“ и „Елан“, која су највећа предузећа и носиоци развоја који обједињују велики број мањих произвођача. Основни природни ресурси и потенцијали су квалитетна дрвна грађа и људски ресурс искусних локалних кадрова у дрвној индустрији и производњу намештаја.

⁴ Извор: Развојна агенција Србије, <http://ras.gov.rs/uploads/2017/09/mapa-uredba-sr-eng.pdf>

Мала и средња предузећа су ангажована су у преради и производњи прехрамбених производа, грађевинарству и трговини.

1 „Далас” <https://dalasnamestaj.com/>

Далас Намештај је основан 1990. године у Тутину као породична фабрика за производњу тапацираног намештаја. По оснивању фирма је расла из дана у дан упошљавајући све већи број радника. Интензиван економски, технолошки и инвестициони развој Предузећа започео је 1994. године изградњом модерне фабрике за производњу тапацираног намештаја са најсавременијом опремом и технологијом. Упоредо са растом капацитета, Предузеће бележи и значајан раст запослености. Током две деценије дуге традиције и производног искуства, Компанија Даллас Намештај створила је препознатљив бренд како на тржишту Републике Србије, тако и на тржиштима земаља у региону. Данас, компанију Далас Тутин Намештај чине: фабрика гарнитура у кожи, , као и малопродајни објекти, салони намештаја и робне куће.

Компанија има своје сушаре, савремени возни парк са наменским возилима за превоз намештаја до купца и комплетну сервисну службу. Предузеће је успоставило систем менаџмента квалитетом који је усаглашен и сертификован према захтевима SRPS ISO 9001:2001 i IQNET, чиме су се стекли услови за извоз производа. Са дугогодишњом традицијом у изради тапацираног намештаја, Компанија је у свом успону добитник многобројних признања која су призната, не само на домаћем већ и на међународном плану. Производњу и услуге Компанија обавља у **више фабрика**, малопродајних објеката и складишта које чине једну компактну организациону целину: Малопродајни објекти, робне куће и складишта у свим већим градовима Србије.

2 „Елан”

Намештај Елан Домис оплемењује ентеријере многих приватних домова, а намештај од пуног дрвета оставља моћан утисак у ексклузивним просторијама резидентних установа .

3 “Ехтра Сан” <https://namestajextra.com/proizvodnja-namestaja/>

Фабрика намештаја “Ехтра Сан” из Рибарића, општина Тутин основана је 1998. године. производња гарнитура, угаоних гарнитура, лезжајева, каучча и фотеља-линија- Квалитетан намештај, производи Фабрика намештаја “Ехтра Сан”. Производе наше фабрике можете пронаћи у великом броју продајних салона у Србији.

4 „Стил Јасен” <https://www.stiljasen.com/onama.html>

Фабрика је настала као породична фирма 1997. године, као мала занатска радња са неколико запослених радника. Данас је модерна фабрика која запошљава више од **70 запослених**. Површина фабрике је око 7000 м пословно- производног простора. Послује на адреси Веле Поље 68 Тутин.

5 Намештај Вејселовић

6 **ФАБРИКА НАМЕШТАЈА ЈОГИ ЛУХ** -Рожајска бб, Тутин 36320

И други мањи произвођачи и занатлије у производњи намештаја.

7 „Млекара Зорнић” – прехрамбена индустрија

Млекара “Зорнић” константно претендује да у области прераде млека и млечних производа буде лидер на просторима Пештерског краја, уз развијање бренда за широко тржиште.

Циљ предузећа је да својим квалитетним производима задовољи потребе потрошача и истраживањем тржишта пронађе начин да превазиђе очекивања.

Савремена лабораторија за анализу и контролу обезбеђује исправност квалитета млека као основне сировине свих производа.

Млекара поседује следеће серификате:

QMS – за систем управљања квалитетом; СРПС ИСО 9001-2015

ХАЦЦП – за систем управљања безбедношћу хране; анализа опасности и критичне контролне тачке и ХАЛАЛ СЕРТИФИКАТ

8 МЛЕКАРА РЕШТЕРКА ДОО - Лескова бб, Тутин

Млекара Пештерка производи најквалитетније млечне производе од пажљиво бираног, пуномасног млека. Пештерска висораван је позната по својој нетакнутој природи и чистом ваздуху и води, па је самим тим и квалитет млека најбољи који можете пронаћи у Србији. Млекара је од 2014. почела са радом

Тренутно производимо пастеризовано млеко, јогурт и кисело млеко а у плану имамо проширење производње на киселу павлаку, пробиотски јогурт 1% мм, паприка у павлаци, млечни намаз и маслац.

Предузетништво, сектор малих и средњих предузећа

Структуру предузећа у највећем броју сачињавају она која су у приватном власништву и запошљавају до 10 радника. Доминанте гране привреде су дрвнопрерађивачка индустрија, трговина и туризам.

На територији општине Тутин велики потенцијал јесте пољопривредна производња али је јако мали број пољопривредника регистровао своја газдинства.

4. КЉУЧНИ ИЗАЗОВИ И РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ СТАЊА И ЗАКЉУЧЦИ

Анализа стања указује на тренутно стање које није задовољавајуће али на велики потенцијал у општини Тутин. Недостатак комуналне инфраструктуре је приоритет у даљем развоју општине. У контексту циркуларне економије, надоградња комуналне опремљености града треба да на даље буде спроведена уз уважавање основних принципа циркуларне економије. Начин на који ће се у наредном периоду развијати привреда, односно економски и друштвени развој општинемора бити условљен оптимизацијом коришћења ресурса који су на располагању уз максималну ефикасност а на добробит животне средине и становништва.

На основу резултата у анализираним областима и општег разматрања стања у општину произилазе кључни изазови за развоју циркуларне економије у општини Тутин:

- Недовољно развијена инфраструктура у области водоснабдевања и управљања отпадним водама;
- Недовољно развијена инфраструктура у области управљања комуналним отпадом;
- Недовољан број регистрованих пољопривредних произвођача и неадекватна подршка пољопривредним произвођачима;
- Недовољна подршка привредним субјектима за унапређење ефикасности производње кроз примену нових технологија и енергетске ефикасности;
- Недовољна сарадња препознатих произвођача намештаја са општином;
- Недовољан степен повезаности и подршке привредним субјектима у развоју туризма;

- Недостатак пројеката у области енергетске ефикасности, пре свега јавних објеката;
- Недостатак подршке за привлачење инвестиција у области обновљивих извора енергије;
- Недостатак кадрова обучених за спровођење различитих пројектних идеја за потенцијалне донаторске програме за субвенционисање пројектних активности;
- Већа доступност и транспарентност у раду општинске управе, јавних предузећа и институција;
- Недовољно едукативних програма за запослене у општини и јавном предузећу;
- Недовољан број пројеката у области циркуларне економије.

5. ЦИЉЕВИ ТРАНЗИЦИЈЕ КА ЦИРКУЛАРНОЈ ЕКОНОМИЈИ

Један од циљева које је потребно уврстити у израђену мапу пута је: "Подизање нивоа доступности података у вези са токовима материје и енергије кроз локални урбани систем"

Кључну улогу у улогу у транзицији ка циркуларној економији, пре свих има Општинска управа и радна тела. Општинска управа креира политику развоја општине у складу са смерницама на националном нивоу али и специфичностима општине Тутин, полазећи од тренутног стања и наметнутих приоритета.

Ова улога се огледа у припреми, креирању и доношењу свих стратешких и планских докумената, успостављању механизма за синхронизацију мера и активности из докумената јавне политике у погледу нивоа одговорности и потребних финансијских средстава како за њихову реализацију тако и у погледу праћења и обавеза редовног унапређења. Поред доминантног учешћа локалне самоуправе и њених органа, неопходно је у целокупан процес укључити јавна предузећа и институције и обезбедити подршку партнерских организација, привреде и грађана како би се испунили планирани циљеви.

Преглед циљева у складу са областима које су обухваћене мапом пута за циркуларну економију.

Табела 8. Циљеви за транзицију ка циркуларној економији

ОБЛАСТ	ЦИЉЕВИ ЗА ТРАНЗИЦИЈУ КА ЦИРКУЛАРНОЈ ЕКОНОМИЈИ
ЈАВНЕ УСЛУГЕ	Унапређење квалитета јавних услуга применом принципа циркуларности од значаја за стварање услова даљег друштвеног развоја и заштите животне средине
ЕНЕРГЕТСКА ЕФИКАСНОСТ И ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ	Рационално управљање енергијом, повећање енергетске ефикасности и повећање искоришћења потенцијала обновљивих извора енергије
ДОБРО УПРАВЉАЊЕ И ЗЕЛЕНЕ ЈАВНЕ НАБАВКЕ	Повећање ефикасности рада Општинске управе, јавних предузећа и примена зелених јавних набавки
МОДЕРНА И ИНОВАТИВНА ПРИВРЕДА И ПРЕДУЗЕТНИШТВО	Унапређење подршке предузетницима, микро, малим и средњим предузећима у развоју циркуларног модела пословања
КАПАЦИТЕТИ ЗА ТРАНЗИЦИЈУ КА ЦИРКУЛАРНОЈ ЕКОНОМИЈИ	Унапређење капацитета за транзицију ка ЦЕ у јавном сектору, привредним субјектима, институцијама, медијима, организацијама цивилног друштва и грађана

6. ИНСТИТУЦИОНАЛНА ПОДРШКА ЗА РАЗВОЈ ЦЕ

Институционална подршка за развој циркуларне економије обухвата низ мера и активности које се предузимају на нивоу државе, локалних самоуправа и других релевантних институција како би се подстакао одржив развој и примена циркуларних пракси.

За успостављање циркуларне економије нису нужно неопходни додатни кадрови на нивоу општинске управе, али је неопходно успостављање стратешког и планског оквира који ће омогућити деловање запослених у овом правцу. Важно је да се у сва документа јавне политике која се доносе на нивоу општине интегришу елементи циркуларности, било да се израђују нови или ажурирају постојећи планови, стратегије или друга документа којима општина исказује своја опредељења за поступање у будућем раду.

Влада Републике Србије усвојила је Програм развоја циркуларне економије за период од 2022. до 2024. године. Овај документ јавне политике има за циљ стварање подстицајног окружења за развој циркуларне економије и подршку зеленој транзицији у земљи. Посебни циљеви укључују подршку привредним субјектима за унапређење ефикасности производње кроз примену нових технологија, енергетску ефикасност и коришћење обновљивих извора енергије и материјала.

Такође, програм предвиђа подршку локалним самоуправама у изради локалних мапа пута за циркуларну економију, што доприноси формирању одрживих заједница.

Приоритети укључују подстицање примене зелених јавних набавки, едукацију релевантних заинтересованих страна (медији, школе, универзитети, потрошачи) и сарадњу пословног и академског сектора за иновације које доприносе циркуларној економији.

На овај начин, јединице локалне самоуправе су добиле инпут и могућност да праћењем доступних фондова и редовним информисањем заинтересованих страна могу пружити значајну подршку јавним и приватним привредним субјектима и другим институцијама или удружењима, како у припреми пројеката, могућем партнерству и пре свега у реализацији инвестиција на територији општине којима би се унапредиле њихове пословне активности у погледу циркуларности и иновативности.

Такође, општинске управа може спроводити различите подстицаје којима се афирмише прелазак на циркуларни модел пословања као и едукативне програме и пројекте са заинтересованом заједницом која укључује привредне субјекте, институције, организације и грађане.

Афирмација и промоција примера добре праксе циркуларности има снажан мотивишући ефекат на целокупну заједницу.

7. ПРИОРИТЕТНЕ ОБЛАСТИ РАЗВОЈА ЦИРКУЛАРНОСТИ ЗА ЈЛС

Узимајући у обзир спроведену анализу стања у кључним областима и карактеристике и потенцијал општине Тутин у природним ресурсима, простору и до сада изграђеној инфраструктури закључује се да постоји могућност за друштвени и економски развој уз примену модела циркуларне економије. У том смислу намећу се приоритетне области, и то:

- Дрвно-прерађивачка индустрија – кроз развој и унапређење постојећих привредних субјеката и увођење нових привредника уз неопходно очување шумских засада, формирање нових и контролу сече, адекватно управљање отпадом у производним процесима;

- Пољопривредана производња - основ будућег привредног развоја – првенствено сточарство, ратарство, обзиром на добар основ сировина за квалитетну прехранбену производњу, мањег обима и органску производњу;
- Обновљиви извори енергије: минихидроелектране, сунчеваенергија, енергија ветра, биомаса;
- Туризам – Пештерска висораван и очувани природни предели, природни, климатски услови за рекреацију у чистој средини – очување традиционалних заната, ловни туризам и здрава храна.

7.1. Приоритетне активности за развој циркуларне економије

Табела 9. Приоритетне активности за развој ЦЕ

ОБЛАСТ: ЈАВНЕ УСЛУГЕ (управљање, отпадом, водама чистоћа, саобраћај, расвета, пијаце, јавне зелене површине)						
ЦИЉ: Унапређење квалитета јавних услуга применом принципа циркуларности од значаја за стварање услова даљег друштвеног развоја и заштите животне средине						
	Мере и активности	Рок за реализацију	Носилац активности	Партнер у реализацији активности	Индикатор	Извор финансирања
1	Успостављање система хијерархије отпада	2026	Општинска управа	ЈКСП „Градац“ Тутин	Сprovedен ЛПУО	Буџет општине Тутин;
2	Изградња инфраструктуре за прикупљање, транспорт и депоновање отпада	2026	Општинска управа	ЈКСП „Градац“ Тутин	Сprovedен ЛПУО	Буџет општине Тутин; или средства из донација
3	Изградња рециклажног/ Рециклажних дворишта	2026	Општинска управа	МЗЖС Донаторске институције	Повећање степена рециклабилног материјала	Буџет општине Тутин; Или средства из донација
4	Едукација у области управљања отпадом	континуирано	Општинска управа	МЗЖС Донаторске институције	Сprovedен ЛПУО	Буџет општине Тутин; Међународни пројекти
5	Проширење водоводне мреже и санирање постојеће ради смањења губитака у водоводној мрежи	континуирано	Општинска управа	ЈКСП „Градац“ Тутин	Смањени губици у води	Буџет општине Тутин;
6	Проширење канализационе мреже и санирање постојеће ради адекватног прикупљања отпадних вода	континуирано	Општинска управа	ЈКСП „Градац“ Тутин	Смањен број септичких јама	Буџет општине Тутин; пројекти или средства из донација

7	Припрема пројектно- техничке документације за изградњу постројења за пречишћавање комуналних отпадних вода у Тутину	2026	Општинска управа	Привредни субјекти који се баве изработом пројектне документације МЗЖС Донаторске институције	Израђена пројектно- техничка документација Поднета апликација за финансирање изградње	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
8	Израда пројектно-техничке документације за изградњу бициклических стаза	2026	Општинска управа	Привредни субјекти који се баве изработом пројектне документације	Километри нових бициклических стаза Проширена туристичка понуда	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
9	Припрема пројектно-техничке документације за проширење, праћење и контролу рада јавне расвете коришћењем фотонапонских панела	2026	Општинска управа	Привредни субјекти који се баве изработом пројектне документације	Израђена пројектно- техничка документација Поднета апликација за финансирање изградње	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
10	Успостављање градске пијаце у систему одржавања јавног комуналног предузећа	2025	Општинска управа		Успостављена организована градска пијаца	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација

ЕНЕРГЕТСКА ЕФИКАСНОСТ И ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ

ЦИЉ: Рационално управљање енергијом, повећање енергетске ефикасности и повећање искоришћења потенцијала обновљивих извора енергије

Мере и активности	Рок за реализацију	Носилац активности	Партнер у реализацији активности	Индикатор	Извор финансирања
-------------------	--------------------	--------------------	----------------------------------	-----------	-------------------

1	Формирање тима за енергетику општине Тутин	2024	Општинска управа	/	Формиран тим за енергетику.	Буџет општине Тутин;
2	Формирање и вођење електронске базе података о потрошњи енергије и горива у јавним објектима који се финасирају из буџета општине Тутин	2025	Општинска управа	/	Формирана електронска база потрошње енергије и горива у јавним објектима који се финасирају из буџета општине.	Буџет општине Тутин;
3	Обављање енергетских прегледа јавних зграда на територији општине Тутин	2027	Општинска управа	Организације које користе јавне објекте и привредни субјекти који обављају енергетске прегледе	Обављени енергетски прегледи свих јавних зграда и објеката на територији општине Тутин.	Буџет општине Тутин;
4	Израда пројектно-техничке документације енергетске санације школских и предшколских објеката на територији општине Тутин	2028	Општинска управа	Привредни субјекти који се баве израдом пројектне документације	Израђена пројектна докум. енерг. санације за све школске и предшколске објекте и на територији општине Тутин.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
5	Енергетска санација школа са територије општине Тутин	2028	Општинска управа, МЈУ	Привредни субјекти који се баве извођењем енергетске санације објеката Донаторске институције	Завршена енергетска санација школа са територије општине Тутин.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
6	Израда пројеката коришћења обнов. извора енергије (пелет и дрвна сечка, соларана енергија, топлотне пумпе) у енергетски	2027	Општинска управа, МЈУ	Привредни субјекти који се баве израдом пројектне документације	Израђени пројекти коришћења обновљивих извора енергије у енергетски	Буџет општине Тутин; Буџет РС;

санираним јавним објектима општине Тутин				санираним јавним објектима.	Међународни пројекти или средства из донација
--	--	--	--	-----------------------------	---

ДОБРО УПРАВЉАЊЕ И ЗЕЛЕНЕ ЈАВНЕ НАБАВКЕ

ЦИЉ: Повећање ефикасности рада Општинске управе и увођење зелених јавних набавки

	Мере и активности	Рок за реализацију	Носилац активности	Партнер у реализацији активности	Индикатор	Извор финансирања
1	Успостављање централизоване базе података за потребе анализе и контроле пословања и извештавања	2027	Општинска управа	ЈКСП „Градац“ Тутин ЈП, јавне установе	Успостављена централизована база података.	Буџет општине Тутин;
2	Унапређење доступности и транспарентности података о активностима општинске управе и јавних установа и предузећа	2025	Општинска управа	ЈКСП „Градац“ Тутин ЈП, Јавне установе	Успостављене и унапређене дигиталне платформе	Буџет општине Тутин;
3	Спровођење зелених јавних набавки	2025	ОЈН	ЈКСП „Градац“ Тутин ЈП, јавне установе, привредни субјекти	Број реализованих зелених јавних набавки.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација

МОДЕРНА И ИНОВАТИВНА ПРИВРЕДА И ПРЕДУЗЕТНИШТВО

ЦИЉ: Унапређење подршке предузетницима, микро предузећима и МСП у развоју циркуларног модела пословања

	Мере и активности	Рок за реализацију	Носилац активности	Партнер у реализацији активности	Индикатор	Извор финансирања
--	-------------------	--------------------	--------------------	----------------------------------	-----------	-------------------

1	Спровођење сталних обука за мале пољопривредне произвођаче и индивидуалне пољопривреднике	континуирано	ОПФ	МСП, удружења малих произвођача, ОПРС, , Донаторске институције	Број пројеката у којима су привредни субјекти узели учешће или су им одобрена финан. средства за прелазак на циркуларни модел пословања.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
2	Формирање базе података ММСПП на основу природе њихове области производне делатности	2026	ОПФ	Привредни субјекти, ОПРС, ,	Успостављена база података.	Буџет општине Тутин;
3	Припрема препоруке за удруживање ММСПП у погледу развоја индустријске симбиозе и сарадње са одговарајућим НИО у циљу развоја иновативних идеја у области ЦЕ	2029	ОПФ, ОПРС	НИО (институти, факултети)	Број иновативних идеја развијених у сарадњи са НИО.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
	Повезивање ММСПП са академским инситуцијама за развој иновација	континуирано	ОПФ	МСП, удружења малих произвођача, ОПРС, , Донаторске институције	Број пројеката за прелазак на циркуларни модел пословања.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација

КАПАЦИТЕТИ ЗА ТРАНЗИЦИЈУ КА ЦИРКУЛАРНОЈ ЕКОНОМИЈИ

ЦИЉ: Унапређење капацитета за транзицију ка ЦЕ у јавном сектору, привредним субјектима, институцијама, медијима, орган. цивилног друштва и грађана

	Мере и активности	Рок за реализацију	Носилац активности	Партнер у реализацији активности	Индикатор	Извор финансирања
1	Унапређење акта о Систематизацији радних места са описима послова који се односе на ЦЕ	2025	Општинска управа	/	Усвојен акт о систематизацији радних места у којем су описи послова допуњени пословима који се односе на ЦЕ.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
2	Едукација запослених у општинској управи, ЈП и јавним установама за примену и спровођење зелених јавних набавки	континуирано	Општинска управа	Јавне установе, ЈКСП „Градац“ Тутин ЈП	Број службеника општинске, ЈП и јавних установа који су похађали обуке.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
3	Спровођење обука у области ЦЕ кроз Програм стручног усавршавања за службенике на локалном нивоу	2025	Општинска управа	МЗЖС НАЈУ	Број реализованих обука. Број службеника општинске управе који су похађали обуке.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
4	Реализација обуке за привредне субјекте у области ЦЕ	2026-2027	Општинска управа	Привредни субјекти МЗЖС УНДП	Број учесника који су похађали обуку.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
5	Реализација програма обуке управљања отпадом од хране у HORECA сектору у угоститељским објектима у Тутину	2026	Општинска управа	НАЛЕД, УНДП	Број учесника који су били укључени у обуку.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација

6	Дизајнирање и реализација кампање подизања свести грађана о значају ЦЕ	2028	Општинска управа	РСТ, ЈП, привредни субјекти, образовне интитуције, грађани, МЗЖС	Број реализованих догађаја у оквиру кампање подизања свести грађана.	Буџет општине Тутин; Буџет РС; Међународни пројекти или средства из донација
---	--	------	---------------------	--	---	--

7.2. Препоруке приоритетних области за развој ЦЕ

Имајући у виду изузетне потенцијале у погледу досадашњег развоја производње намештаја, указује да будући привредни развој треба усмеравати ка модерном и иновативном предузетништву пре свега у **подизању нивоа дрвно-прерађивачке индустрије или остатака од прераде дрвета кроз јачање индустријске симбиозе и повезивања са произвођачима у овој области.**

Привредне гране које су повезане са прерадом млечних производа и традиционалним сточарством имају велики потенцијал у постојећој препознатљивости производа са ових простора. Потенцијал пољопривредне производње, првенствено сточарства, кроз изградњу капацитета малих произвођача органске производње је неискоришћен, одвија се на индивидуалном нивоу. Потребно је константно јачати капацитете и спроводити сталну едукацију како би се индивидуална пољопривредна газдинства формализовала у предузетнички сектор и јачала ова грана привреде.

Истовремено, имајући у виду изузетне потенцијале у погледу могућности искоришћења других обновљивих извора енергије **попут пелета и дрвне сечке** може се закључити да се за даљи развој циркуларне економије треба првенствено фокусирати на све активности које могу допринети повећању енергетске ефикасности, односно, повећању искоришћења обновљивих извора енергије.

Такође, **Пештерска висораван и језеро Газиводе** са јединственим природним лепотама представљају изузетан потенцијал за развој еко туризма уз могућност синхронизације и подстицања **органске пољопривреде**, али и прераде од стране малих привредних субјеката који су већ показали спремност за иновативност и примену принципа циркуларности у свом пословању.

Како би се ови правци друштвеног и економског напретка испунили, потребно је уложити **додатне напоре на нивоу локалне самоуправе** ка спровођењу, праћењу и унапређењу стратешких и планских докумената, али и подизању нивоа знања запослених у јавном и приватном сектору у погледу примене принципа циркуларности и јачања подршке у смислу повезивања релевантних заинтересованих страна и сарадње са научно-истраживачким организацијама и потенцијалним изворима финансирања. У овој области од изузетног значаја је да се посебна пажња усмери на доступност информација и транспарентност у раду органа јавне управе и омогући адекватно информисање и учешће грађана општине Тутин

8. ПРАЋЕЊЕ НАПРЕТКА У ИМПЛЕМЕНТАЦИЈИ МАПЕ ПУТА (МОНИТОРИНГ)

Извештавање о напретку у развоју ЦЕ

Да би се осигурало адекватно праћење спровођења плана и ефикасна координација свих заинтересованих страна укључених у реализацију мапе пута, јединица локалне самоуправе би требало да именује **Координатора за праћење напретка у имплементацији мапе пута за циркуларну економију**.

Јединица локалне самоуправе (и сваки други носилац активности) требало би да има обавезу да по завршетку календарске године, а по потреби и чешће, **припреми извештај о реализацији активности (мера или иницијатива)** за које је задужена и достави Координатору. Праћење ће се вршити преко квалитативних и квантитативних показатеља за мерење учинака (индикатора успешности).

На основу прикупљених података, Координатор има обавезу да обједини податке и припреми Годишњи извештај о имплементацији Локалне мапе пута за циркуларну економију. У годишњем извештају потребно је сумирати остварене резултате и дати предлоге за евентуална побољшања имплементације Мапе пута, методе имплементације и квалитет резултата. Сходно томе, овај документ представља алат који омогућава праћење да ли се конкретне активности спроводе по плану, у дефинисаним роковима и да ли се достижу циљеви утврђени у Мапу пута.

Имајући у виду да је Министарство заштите животне средине водећа институција у процесу транзиције ка циркуларној економији, Координатор је у обавези да Годишњи извештај о имплементацији Локалне мапе пута за циркуларну економију достави министарству најкасније у фебруару за претходну годину.

По завршетку петогодишњег периода, потребно је извршити евалуацију имплементације мапе пута, односно, анализу ефеката свих спроведених активности и степена испуњености циљева како би се извели закључци и препоруке за наредни период.

Поред евалуације ефеката и степена испуњености циљева Мапе пута за реализовани петогодишњи период, Завршни извештај треба да садржи и податке о спроведеним активностима, напомене у вези са тешкоћама које су се јавиле у реализацији и предлоге за њихово отклањање, као и образложења за изостанак реализације појединих активности.

9. ДОКУМЕНТАЦИЈА

За потребе израде Локалне мапе пута за циркуларну економију за општину Тутин анализиран је већи број општинских планских докумената и правних аката:

- 1 Информатор о раду Општинске управе (30. јануар 2024.);
- 2 Извештај о раду Начелника Општинске управе, општине Тутин за 2021. годину;
- 3 Правилник о организацији и систематизацији радних мјеста у општинској управи, општинском правобранилаштву, стручним службама и посебним организацијама општине Тутин;
- 4 Консолидовани финансијски извештаји завршног рачуна буџета за 2020. годину и Извештај независног ревизора - општина Тутин;
- 5 ГРАЂАНСКИ ВОДИЧ КРОЗ НАЦРТ ОДЛУКЕ О БУЏЕТУ ЗА 2024. годину, општина Тутин;
- 6 Одлука о буџету општине Тутин за 2024. годину;
- 7 **Просторни план општине Тутин;**
- 8 **ПЛАН РАЗВОЈА ОПШТИНЕ ТУТИН 2022-2028.** Израда је подржана у оквиру пројекта „Јавне и приватне финансије за развој – обезбеђивање одрживих локалних заједница унапређивањем планирања локалног развоја у Републици Србији” који је финансиран из бесповратних средстава словачке развојне помоћи (SlovakAid), а спроводи се посредством Програма Уједињених нација за развој у Србији (UNDP). Стручну подршку изради пружила је Стална конференције градова и општина (СКГО).
- 9 **НАЦРТ ЛОКАЛНОГ ПЛАНА УПРАВЉАЊА ОТПАДОМ ОПШТИНЕ ТУТИН (2023-2033);**
- 10 **ПЛАН И ПРОГРАМ ПОСЛОВАЊА ЈАВНО КОМУНАЛНОГ СТАМБЕНОГ ПРЕДУЗЕЋА “ГРАДАЦ” ЗА 2023. ГОДИНУ**